

Др Душан Ј. МАРТИНОВИЋ*

БОГОСЛОВИЈА (1869-1876) И БОГОСЛОВСКО-УЧИТЕЉСКА ШКОЛА (1887-1915) НА ЦЕТИЊУ

Појава првих средњих школа у Црној Гори везана је за другу половину XIX стољећа, иако су сви владари из династије Петровић-Његош, почев од Данила Шћепчевића, настојали да оснивају насушне школске установе. Из једног писма митрополита Петра Првог Петровића Његоша, упућеног 1. маја 1828. године К. В. Неселродеу, министру иностраних послова Русије, сазнајемо да је на тражење владике Данила руски император Петар Велики био намијенио одговарајућа финансијска средства Црној Гори за отварање "народног училишта и устројство државне управе".¹ Касније се митрополит Василије Петровић Његош, 22. октобра 1753, обраћао писмом царици Јелисавети Петровној, кћерки Петра Великог, у којему истиче да је Цетиње "резиденција сиромашна и није у стању да заведе школе о свом трошку", па моли "да се императорским трошком [...] заведу славенске мале школе" и у Црној Гори, а послије да се они који те школе заврше шаљу у Русију "ради вишег образовања како црквених тако и војених наука", што ће рећи да је Василије Петровић размишљао не само о основном већ и о вишем школском образовању црногорске младежи.² И Петар Први Петровић Његош показивао је велико интересовање за школу и просвјету. Долазио је на идеју да у свом резиденцијалном мјесту Цетињу, поред манастирске школе коју је сам водио при Цетињском манастиру, отвори свјетовну школу. Таква настојања се виде из његове кореспонденције са српским просветитељом Доситејем Обрадовићем на почетку XIX вијека. Имао је план (1805) да оснује школу и обнови штампарију коју је Црна Гора имала још крајем XV стољећа, али политичка збивања и материјалне прилике нијесу омогућиле остварење те његове замисли. Но, идеје су ипак остале. Њих ће доц-

* Аутор је ванредни члан Црногорске академије наука и умјетности, Подгорица.

¹ Русский государственный исторический архив, Санкт-Петербург, Фонд 815, оп. 16, дело 982, лист 4.

² Др Душан Ј. Мартиновић: *Цетиње - његошана, развој и историјске могућности*, Цетиње, 1977, стр.129.

није остварити његов сљедбеник Петар Други Петровић Његош, коме је пошло за руком да на Цетињу формира једну грађанску школу - прву државну основну школу у ондашњем слободном дијелу црногорске државе. Његош се, такође, носио мишљу да отвори средњу школу, што са знајемо из једног његовог писма Илији Гарашанину, датираног 12. априла 1845. године, у којему, поред осталог, пише:

"Колико год ми је могуће било, толико сам се трудио, па и сад непрестано трудим се, како бих мало по мало распространио међу овим народом образовање, и на тај начин завео сам за сад мале, а повремено настојаћу основати и више школе, јер сам увјерен, да су оне најпоузданије средство, којим један народ до образовања и просвјетења, сљедоватељно до праве среће доћи може."³

Његош, без сумње, под појмом "више школе" подразумијева средње школе!

Његошева основна школа није, међутим, све до 1856. године имала утврђен наставни план и програм. Те године је учитељ Стеван Петрановић покушао да реформише троразредну цетињску школу и створи од ње петоразредну - неку врсту ниже средње стручне школе (унио је у наставни план и програм: антропологију, психологију, реторику, догматику, "велику" географију, физику и др.), с намјером да оспособљава учитеље и свештенике за црногорске потребе. Иако Петрановићеви "реформски захвати" нијесу до краја спроведени, јер нијесу били добро конципирани и реални, а с друге стране, он је послије трогодишњег рада напустио Црну Гору, важни су, ипак, утолико што је цетињска основна школа 1860. године прерасла у четвороразредну и што су њени ђаци по завршетку школовања улазили у разне државне службе и добијали разна административна и друга звања. Ученици ове школе били су: учитељи, свештеници, капетани, сердари и готово сви учени људи оновремене Црне Горе; поред осталих, четири секретара црногорског Сената у периоду 1844-1855. године били су њени свршени ђаци!

Послије доласка на владарски трон Николе Миркова (1860), потоњег владајућег Петровића-Његоша, у Црној Гори је била само једна релативно солидно уређена за оне прилике четвороразредна основна школа на Цетињу и још понека манастирска у којој су се ђаци приучавали елементарној писмености (да могу "читати и писати"). Млади и полетни Никола Мирков предузео је неопходне мјере да увећа школску мрежу. Већ 1864. било је у Црној Гори 11 дворазредних и троразредних школа.

Године 1863. учињен је покушај оснивања прве средње (стручне) школе. Црногорски суверен је био иницијатор њеног оснивања. Овластио је архимандрита Нићифора Дучића да отвори на Цетињу "привремену богословију", за опширније изучавање "неких богословских предмета, а такође историје и географије - што се држало за потребно ради боље спреме оних, који ће да постану православни свештеници, а по по-

³ Душан Д. Вуксан: *Педесет година Цетињске гимназије (1880/1-1930/1)*, Цетиње, 1932, 5.

треби и државни чиновници". Покушај с "Привременом богословијом" није донио неке озбиљније резултате у регрутовању тако планираних кадрова. Пошто нијесу биле обезбијеђене основне претпоставке за њен рад, након годину дана укинута је.⁴ Један од најстаријих црногорских историчара нашег школства о овој неуспјелој средњошколској институцији записао је:

"То је била као нека средња школа и звали су је Богословија, али је она била врло краткога вијека. Једва се је продржала годину дана. У њој су били учитељи Филип Поповић, родом Црногорац, из Цетиња, који се је васпитавао у Русију; и херцеговачки ускок, калуђер Нићифор Дучић, којег је књаз Никола добро гледао и дао му мјесто при цетињском митрополитском манастиру. Он је доцније био и цетињски архимандрит".⁵

Црногорски књаз и господар Никола Први је зналачки артикулисао своје одређење у правцу просвјетно-културног дјеловања. Крајем 1868. отишао је на своје прво званично путовање у Русију, које је стиховима пропратио његов секретар, поп-пјесник Јован Сундечић, овако:

*"Господаре, у сѣо добрих часа,
Крен'о здраво Пејрограду славном,
У њоходе словенскоме цару,
Црне Горе њијашељу давном...
Њему своје расѣвориш' њеи жруди,
И казати шѣио Ти срце жуди..."*⁶

Тако је и било. Црногорски суверен је упознао руског императора Александра Другог с бројним тешкоћама са којима се црногорска држава сучељавала. Руски цар је књазу Црне Горе изванредно дочекао и показао велико разумијевање за црногорске материјалне тешкоће, обезбијивши му знатну финансијску помоћ за стабилизовање унутрашњих прилика Црне Горе.

Никола Први је по повратку у домовину, знајући да је просвјета најмоћнији покретач друштвеног напретка, благодарећи помоћи коју је добио и од Св. синода Руске православне цркве, обновио Богословију 1869. године. Исте године, 1869, захваљујући помоћи коју је добио на руском двору - од царице Марије Александровне у Санкт-Петербургу - основао је и Дјевојачки институт "Царице Марије" на Цетињу који је радио 44 године (1869-1913). Црногорски књаз је, заправо, "На име издржавања богословије добио од св. Синода помоћ од 8.000 сребрних рубаља, а на име издржавања женског завода од царице Марије Александровне 5.500 рубаља годишње".⁷ Биле су то двије прве и познате средње школе у ондашњој Црној Гори, чије је оснивање златним словима уписано у анале црногорског школства и народног просвјеђивања.

Богословија је званично отворена 18. септембра 1869. као "науч-

⁴ Црногорац, Цетиње, II/1872, бр. 18,6. V, 2-3.

⁵ Марко Драговић: *Школе у Црној Гори*, Загреб, 1888, 26.

⁶ Марко Драговић, ученик Богословско-Учитељске школе од 1869. године: *Богословија цетињска*. - Глас Црногорца, Цетиње, XXXVIII/1909, бр. 35, 17. VIII, (2-3).

⁷ Др Петар И. Поповић: *Црна Гора у доба Пејра I и Пејра II*, Београд, 1951, 106.

но-васпитајући завод ради приготовљавања младежи црногорске и околних мјеста за свештеничко и за учитељско звање" (из Устава школе). Отварање школе је било свечано "са призивањем св. Духа у манастирској катедралној цркви". Служио је митрополит Иларион Рогановић, са цетињским архимандритом Висарионом Љубишом, протојерејем Стеваном Капичићем и протођаконом Филипом Радичевићем. Служби су присуствовали књажевски пар - Никола Први и супруга му Милена, државни великодостојници и мноштво народа. Послије "призивања светога Духа" пошло се у Богословски завод, који је био смјештен у Његошевој Биљарди и тамо је извршено водоосвећење. Том приликом новопостављени ректор Цетињске богословије Милан Костић, магистар Кијевске духовне академије, одржао је приступну бесједу, у којој је оцртао вјековну борбу Црногораца "за крст часни и слободу златну" и истакао важност просвјете за црногорски народ и напредак човјечанства уопште.⁷ Ова школа је имала не само национални него и шири значај будући да је школовала кадрове и из сусједних српских крајева изван граница Црне Горе. У ову школу су могли бити примани и младићи из Боке, Херцеговине и Албаније. Школовање у Богословији је трајало три године и она је истовремено школовала свештенике и учитеље, који су у то вријеме били веома дефицитарни у Црној Гори. Да би школа могла отпочети редовну наставу и благовремено, црногорска просвјетна власт, пошто су претходно били верификовани "Устав" и "Учевни план и програм", расписала је оглас: "[...] кроз сву Црну Гору: да се о малом госпођину-дне 1869. год. искупе на Цетињу сви они младићи, који су свршили четири разреда основне школе и који желе да продуже науку у богословији цетињској".

Наглашено је да кандидати за упис прво морају положити испит из предмета које су учили у IV разреду и да ће 10 младића, који добро испит положи, бити примљени у богословски завод као питомци, с тим што ће у заводу примљена десеторица имати све, што им је нужно. На оглас се пријавило 30 младића. Пред специјалном комисијом кандидати за упис полагали су пријемни испит. Предсједавао је лично црногорски књаз Никола Први.⁸ Десеторица су положила и примљена као питомци "на државни трошак"; били су интернатски смјештени; обезбијеђена им је била одјећа и обућа. Тако је, дакле, Богословија у првој генерацији имала само 10 ученика са навршених 16 година старости.

Пошто је школовање трајало три године (теоријска и практична настава) прва генерација је завршила јуна школске 1872/73. године.

Осим државних питомаца, примани су и приватни ученици под условом да плаћају школарину; они нијесу добијали од просвјетних власти "у заводу ни јела, ни стана, ни одијела". Таквих је прве школске године било осам.

Већ треће школске године, 1871/72, у сва три разреда било је 37 ученика (седам екстерних, од којих су два била из Боке Которске, а је-

⁸ Милан Костић: *Школе у Црној Гори од најстаријих времена до данас*, Панчево, 1876, 185.

дан из Пећи).⁹ Наставу су тих година изводила четири вриједна наставника, који су писали или преводили с руског уџбенике за своје ученике и тиме доприносили њиховом успјеху, а тиме, дабогме, и афирмацији прве стручне школе у Црној Гори, о чему ће касније бити говора.

По завршетку троразредне Богословије распоређивани су као учитељи под условом да су завршили најмање с "довољним успјехом", или су рукополагани за ђаконе и јереје свјетовног и монашког чина у Црној Гори, и једни и други с обавезом да остану најмање двије године; а за звање свештеничко су морали, како један од ученика из прве генерације, каснији историчар, казује: "остати који мјесец при митрополији, па доцније пред изабраном комисијом положити испите из ових богословских предмета: пространога катехизмуса, моралног и догматичког богословља, каноничнога права, опће црквене историје, светога писма, црквенога појања и црквенога устава".¹⁰

Школске 1873/74. године Богословија је пресељена у манастир Острог и те године по разредима број ђака је изгледао овако: I разред - 17, II разред - 20 и III разред - 13, или 50 ученика укупно. Од тога броја 33 су били државни питомци. Тројица су били из Боке Которске, 1 из Херцеговине и 3 из Куча (који још нијесу припадали Црној Гори!). Убрзо се, међутим, увидјело да премјештање Богословије са Цетиња у Острог није било сврсисходно, превасходно због удаљености од пријестонице. Стога је идуће школске године Богословија поново враћена на Цетиње.

По окончању ослободилачког рата 1876/78. године, након једнаестогодишње паузе, попут феникса обновљена је 1887/88. школске године школа са новим профилем и под називом Богословско-Учитељска школа, која ће са мањим прекидом (трогодишњом паузом) у првој декади XX вијека, наставити до дефинитивног слома Црне Горе и губљења њене независности у Првом свјетском рату (почетком 1916), с тим што је имала два прекида у раду.

Завршетком школске 1904/05. године по други пут је прекинут рад Богословско-Учитељске школе, с мотивацијом да се сачекају гимназијалци са завршена четири разреда, јер као што је познато Цетињска гимназија је основана тек 1880. године. До обнављања рада Богословско-Учитељске школе дошло је по истеку три школске године (1908/09). Наиме, послје трогодишње паузе, Богословско-Учитељска школа је свечано отворена 4. септембра 1908. године и уселена у ново школско здање. Чин водоосвећења новог објекта за Богословско-Учитељску школу обавио је митрополит Митрофан Бан са свештенством, у присуству Јована Пламенца, министра просвјете, и новоименованог ректора школе професора Живка Драговића. Митрополит је потом одржао пригодну бесједу, у којој је истакао значај школе и просвјете уопште, као и тежак али племенит задатак који очекује васпитанике ове институције. М. Бан је, између осталог, казао: "Богословско-Учитељска школа има

⁹ Орлић, црногорски годишњак стари и нови, за просту годину 1870, на Цетињу, 61-63.

¹⁰ М. Драговић: *op cit.*, 29-30.

врло велики значај за нашу земљу"; она је од оснивања 1869. године, током три и по деценије "васпитавала доста знатан број вриједних свештеника, ваљаних учитеља и добрих грађанских чиновника". Обраћајући се ученицима, митрополит је рекао: "Овај завод има свету задаћу, да вас спрема и да вас васпита, да будете ваљани радници на пољу црквеноме и просвјетноме", па зато треба да максимално искористите "драгоцјено вријеме у овоме заводу, како би себи што веће знање стекли"; савјетовао им је да се "наоружају науком - тијем културно-просветним оружјем, како би што боље могли послужити цркви и школи, односно својој драгој отаџбини".¹¹

Као што је малочас истакнуто, Богословско-Учитељска школа на Цетињу је прекинула рад за вријеме Првог свјетског рата. На 6. сједници одржаној 18/31. марта школске 1914/15. године прочитан је акт Министарства просвјете и црквених дјела (број 205) од 16. јануара "да наставници и ученици, позвани у регруте, могу напустити школу, и, како се имају часови замијенити према Закону о регрутацији сви ученици ове школе имају ступити у регруте. Према томе, ректор је 19/30. јануара затворио школу и она ће 'све до даље наредбе остати затворена'".¹²

Организација школе; број ученика по годинама; годишњи испити. - Број ученика се у просјеку кретао око 30 све до 1876. године, када је због Вељег рата (1876-78) наступио прекид у раду Богословије, јер су ђаци заједно са својим професорима пошли у "стару школу црногорску" да се боре за ослобођење од османских завојевача.

Прву генерацију одраслих младића, који су улагали велики напор и у томе били веома истрајни, њихов ректор је окарактерисао овако: "Морамо овде, у хатар истини, рећи, да можда ни у једном учевном заводу, и у једној другој држави у Европи - не беше тако вредних, тако радних ђака, као што су били ови младићи у богословији цетињској".¹³

Према подацима ректора М. Костића, били су то одрасли момци: "Већином беху прешли 17. и 18. годину. За то беху зрелији и могаху брже да се развију умно и да постигну много шта, што не би могла учити млађа деца. Осим тога они су и физично развијенији и јачи, па су могли издржати више и боље се напрезати".¹⁴

Послије поновног конституисања Богословско-Учитељске школе, у школској 1887/88. години примани су кандидати са четири разреда гимназије: уписано је само 15, а и сљедећих година је у приличној мјери био ограничен упис, што се види и из одговарајућих цифарских показатеља. Наиме, крајем 1889/90. школске године у три разреда ове школе

¹¹ *Богословско-Учитељска школа на Цетињу*. - Цетињски вјесник, I/1908, бр. 21, 6. IX, 4.

¹² Књига записника сједница наставника у Богословско-Учитељској школи од 1908/09. до 1914/15. године. Записник потписали: ректор Перо Вучковић, перовођа Перо Богдановић и чланови Наставничког савјета: Никола Љубиша, Љубомир Гломазић, Благо Вушковић, Радомир Орлински Кривокапић, Илија Зорић, Алекса Ивановић и Б. Думовић.

¹³ М. Костић: *op cit.*, 217.

¹⁴ М. Костић: *op cit.*, 225.

било је свега 26 ђака.¹⁵ Школске 1892/93. у школи је био 21 ученик, колико и школске 1897/98. године. Школовање је трајало четири године. Било је и кризних периода у раду школе; недостајали су неки разреди, а било је и мишљења код ресорних органа да за свештеничка и учитељска мјеста има много више кандидата него што су стварне потребе. Међутим, од 1902. године, упоредо са стабилизовањем положаја Цетињске гимназије, Богословско-Учитељска школа је имала више изгледа за нормалан прилив ученика. Постојала је њена пуна зависност од Гимназије, јер су ученици са завршена четири гимназијска разреда могли да се упишу у почетни разред Богословско-Учитељске, па је требало сачекати прву генерацију цетињских гимназијалаца - поламатураната.

Расписом од 24. јуна 1908. обавијештена је јавност да се Богословско-Учитељска школа поново отвара.¹⁶ По обнављању Богословско-Учитељске школе 1908. године отворен је само I разред са 37 ученика,¹⁷ од којих је из Цетињске гимназије било - 22, из Подгоричке - 7, из Пљеваљске - 3, из Пакрачке препарандије - 1, из Београда -2, из Крушевца 1 и из Ниша - 1. Из наведених разлога - прекида у настави и слично, у неким школским годинама број ученика је знатно опадао, а неких година није ни било уписа. Да је било знатних осцилација показују сљедећи подаци: школске 1901/02. године школу је похађало 46 ученика, 1902/03. - 22, 1903/04 - 38, 1904/05 - 22, 1908/09 - 37, 1909/10 - 66 (I разред - 29, II разред - 37), 1910/11 - 91 (I разред - 24, II разред - 31, III разред - 36), 1911/12 - 120 (I разред - 39, II разред - 21, III разред - 25, IV разред - 35).

Школске 1913/14. године није било уписа у I разред, јер је постојала концепција надлежних просвјетних власти да се постојећа Богословско-Учитељска школа реорганизује и да се, заправо, од ње формирају двије посебне школске установе - богословија и учитељска школа. Ову намјеру су осујетили ратни догађаји (балкански и Први свјетски рат). Она ће се, међутим, реализовати у периоду између два свјетска рата. Ове школске године било је у разреду II - 25 ученика, у разреду III - 34 и у IV - свега 15. Матурским испитима 1914. године приступио је и положио их 21 кандидат.

Није незанимљиво навести да су ученици Богословско-Учитељске школе почетком друге деценије XX вијека организовали два штрајка: први, средином марта 1912. године и, други, почетком новембра 1913. године. Узроке првог штрајка нијесмо успјели да утврдимо, иако је Министарство ресорно тражило од Управе школе да испита разлоге протеста ученика и извијести га о томе, док је за штрајк од 5. XI 1913. године Управа школе извијестила Министарство просвјете и црквених послова да је избио "због увреде нанесене омладини приликом прославе стогодишњице Петра II Петровића Његоша".

По свршетку Богословско-Учитељске школе абитуријенти су

¹⁵ П. А. Ровински: *Црна Гора у њојој историји и садашњости*, Том IV, Државни живот (1851-1907)- Археологија, Цетиње-Ср. Карловци-Нови Сад, 1994,230.

¹⁶ *Распис свијем просвјетнијем и црквенијем власицима у Књажевини Црној Гори...* Глас Црногорца, XXXVII/1908, бр.38,(1).

¹⁷ Глас Црногорца, XXXVII/1908, бр. 50, 6. IX, 3.

већином постајали учитељи народних основних школа, или свештеници. Тако је, на примјер, 1880/81. године од 20 учитеља црногорских - 16 било са свршеном Богословско-Учитељском школом и тек након двије године уколико су жељели да буду свештеници, полагали су "повторни испит" из главних богословских предмета. Школске 1884/85. године од 58 учитеља у Црној Гори било је 22 с богословским образовањем, а са основном школом десет (и свештеника 14); 1886/87. од 67 учитеља -10 са богословијом и 14 са основном школом; 1887/88. од 74 учитеља - 13 свештеника и 11 са основном школом; 1888/89. од 70 учитеља само су четири имала учитељску школу, 17 богословију (од којих су 11 били и свештеници) и 10 само основну школу.¹⁸

Годишњи испити су обављани у јуну сваке године. Испитима је председавао митрополит црногорско-приморски, или његов повјереник. Приликом годишњих испита веома често су присуствовали, поред митрополита, и црногорски књаз Никола Први, поједини министри, уз министра просвјете, и други државни високодостојници. Тако су, на примјер, 10. јуна 1900. на завршним испитима председавали Митрофан Бан и војвода Симо Поповић, министар просвјете и црквених послова; неко вријеме су присуствовали: књаз Петар са својим наставником Пигеом, војвода Божо Петровић, министар унутрашњих дјела и предсједник Државног савјета, војвода поп Илија Пламенац, министар војни, Нико Матановић, министар финансија; Власов, царско-руски министар-резидент на Цетињу; Шчербина, царско-руски конзул у Скадру и др. У тој генерацији било је од "17 свршенијех приправника 13 врло ваљанијех свештеничкијех и учитељскијех кандидата, који ће умјети користити као што треба нашој домовини, ако се и даље усавршаваше", констатује се у просвјетно-педагошком часопису *Просвјетља*, органу Министарства просвјете и црквених дјела.¹⁹

Треба посебно нагласити да присуство црногорског суверена годишњим испитима није било само куртоазно-државничке или формалне природе; интересовање шефа државе за успјех најстарије школе у његовој земљи било је и лично интересовање за успјех ученика. Присуствујући годишњим испитима, он је лично постављао питања из појединих наставних предмета. О томе свједочи ректор М. Костић тако што каже:

"Сваког испита долазио је на испите и њ. св. кнез Никола, кога је јако интересовао напредак овога завода. Он је сам прозивао ученике и испитивао их је и сам из гдекојих предмета; или је из конспекта (ког су написали учитељи) назначио учитељима:шта да питају ког ученика.Кад није могао да преслуша све разреде, он је назначио обично г. проту Сундечића, свога секретара, да он испита разреде, или предмете."²⁰

Књаз и Господар је помно пратио напредовање ученика и стимулисао их новчано. Сваке године је најбоље ученике награђивао по 10, 20

¹⁸ Др Ђ. Д. Пејовић: *Развијтак просвјетле и културе у Црној Гори 1852-1916*, Цетиње 1971, 82.

¹⁹ Глас Црногорца, XXXVII/1908, бр. 50, 6. IX, 3.

²⁰ М. Костић: *op. cit.*, 220-221.

и 25 талијера у сребру.²¹ Године 1891. богословцу Стевану Бојовићу, касније проти Ужичке цркве, Књаз је дао стипендију од 15 фиорина мјесечно.²² И доцније просвјетне власти стимулирале су поједине ученике дајући им стипендије (тако је, на примјер, Министарство просвјете 1909. године давало стипендије: Николи Клисићу - 240 круна годишње, Миличку Васовићу - 360, а наредних година по 40 перпера: Миљку Булајићу, Јовану Гвозденовићу, Димитрију Грујићу, Милораду Шошкићу и др.).

Слободне активности. - Иако су слободне активности ученика савремени термин, ми ћемо под тим појмом поимати неке културно-књижевне дјелатности и просветитељско-забавне манифестације цетињских богословаца у ваннаставним активностима.

Године 1870. обрео се на Цетињу архимандрит Васо Пелагић, познати социјалистички трибун. Његова врло упечатљива појава, и необична личност за оно вријеме, снажно је дјеловала на цетињске богослове. Свакако под његовим утицајем формиран је Омладински одбор на Цетињу са задатком да приређује јавна вечера предавања. Крајем 1871. године, 11. новембра, поред пригодних пјесама и Пелагић је одржао своју бесједу. Прије одласка са Цетиња препоручио је богословима да оснују књижевно друштво и у ту сврху им даривао 12 талира. Богослови су по његовој препоруци поступили и у фебруару идуће године (1872) основали Ђачко просвјетно-књижевно друштво, којему су додијелили име "Црногорски борац". Будући да је главни циљ Друштва био усавршавање на умном, просвјетном и књижевном пољу, на сједницама ђаци су читали своје оригиналне књижевне саставе и преводе, поглавито са руског језика. Касније ће, крајем фебруара 1891. године ученици Богословско-Учитељске школе покренути и свој орган *Цетињски богословац*, лист за књижевност, чији је први број објавио програмску пјесму, ријеч читаоцима, неколике приче, путопис од Црмнице до Цетиња и неке текстове из географије, хемије итд. Планирано је било да лист буде недјелник на два руком умножена табака, али се, по свему судећи, убрзо угасио. Иако "Црногорски борац" није урадио Бог зна што, ипак је значајан због тога што је то било прво књижевно друштво у Црној Гори!

Када је о превођењу ријеч, треба посебно истаћи да су три ученика III разреда: Митар Бакић, Марко Драговић и Јован Николић превели са руског језика на српски *Историју* Иловајскога и предали је, у знак благодарности, црногорском књазу Николи Првом. - Анто Гвозденовић "научио је од своје воље и својим трудом немачки и нешто француски".²³

Ректор М. Костић је настојао да се ученици ове школе шаљу у Русију на даље школовање. У складу с његовим настојањима, из прве генерације ученика Богословије послата су тројица на духовну академију у Русију "да се спреме за учитеље богословског овог завода" (Митар Бакић и Марко Драговић), од којих је један био поменути Гвозденовић упу-

²¹ М.Костић: *op. cit.*, 227.

²² Просвјета, Цетиње, III/1891, св. III/IV, 15. IV, 62.

²³ М. Костић: *op. cit.*, 222.

ћен да учи медицинске науке,²⁴ који је касније аванзовао до чина руског генерала.

У наставно-васпитном процесу Богословије и доцније Богословско-Учитељске школе знатна пажња је посвећивана припремању концерата и културно-забавних вечери. Благодаревци солидној настави црквеног појања и музичког васпитања, богословци су заједно са својим наставницима судјеловали у културно-просвјетном и забавном животу црногорске престонице. Тако су, на примјер, у заједници са цетињским гимназијалцима почетком јула 1891. године приредили Његошев *Горски вијенац*, у позоришној сали "Зетског дома", коју је позоришна критика са симпатијама пропратила. И 12. маја те године, у част словенских просветитеља Ђирила и Методија цетињски средњошколци приредили су "Свечану забаву" у Позоришту "Зетски дом". На репертоару је био концертни дио и позоришна представа. Послије свирања црногорске химне *Убавој нам Црној Гори*, у интерпретацији богословаца и гимназијалаца наизмјенично су, између чиновна драме *Хајдуци*, од Јована Стерије Поповића, извођене композиције из Толингеровог циклуса ("Знаш ли", "Ковачу", "Домовини", "Хајдуци на рочишту", "Прољеће", "Поточара" и "Мај"). Дакако, било је и других представа у извођењу цетињских богословаца, али због ограничености простора није могуће детаљније елаборирати то питање.

Законска регулатива. - Осим најважнијих нормативних аката за нормално функционисање Богословско-Учитељске школе (већ помињаних "Устава са Учевним планом") организационо устројство ове школе, школски поредак и одговорност наставника, њихове школске обавезе итд., били су регулисани законским прописима и разним наредбама надлежног министра за школска и црквена питања, која су замјењивала подзаконска акта.

"Правила о устројству Богословско-Учитељске школе на Цетињу" донио је "по највишој заповиједи Њ. В. Књаза" министар Јован Павловић 28. јула 1887. године,²⁵ а "највишом одлуком својом од 27. августа 1887. благоизволио је Њ. В. Књаз одобрити их и потврдити". Ова "Правила ..." су садржавала 47 параграфа у којима су прецизно дефинисани циљеви и услови школовања младежи у њој, која ће се посветити свештеничком или учитељском позиву; организација и свеколика дјелатност школе.

И прва "Дисциплинарна правила за ученике Богословско-Учитељске школе" донио је 1889. министар Павловић и она су исте године објављена као посебна брошура у Државној штампарији на Цетињу.²⁶

Најзад, 1890. године донесен је и *Закон о наставницима (професорима, суљенцима, предавачима, помоћницима) Богословско-Учитељске школе, Гимназије, реалака и других средњих школа у Књажевини Црној Гори, и у њему су прецизно формулисани дужности сваког на-*

²⁴ Ibid., 223.

²⁵ Глас Црногорца, XI/1887 бр. 35, 1-2.

²⁶ Год. 1993. објављена су и као фототипско издање (ИТП "Унирекс" - Никшић и Министарство просвјете и науке Црне Горе - Подгорица).

ставника; одсуство им је одобравао министар просвјете и црквених послова; наведене су децидирано права и дужности наставника, службене одговорности и казнене одредбе. Судаћи по законским клаузулама у школама је владала строгост и дисциплина је била на завидној висини, а за озбиљније и теже прекршаје примјењиване су ригорозне санкције.²⁷

У недостатку одговарајућих подзаконских аката, министар Ј. Павловић је доносио наредбе и упутства - и обзнањивао их у цетињском часопису *Просвјета*. Због интересантности навешћемо основне анотације из неколико Павловићевих наредаба. Тако, на примјер, министар Павловић наређује 24. маја 1889. управама Богословско-Учитељске школе и Гимназије да у заједници са хоровађом Шпиром Огњеновићем изврше избор ученика за "Црквено-пјевачко друштво" на Цетињу.²⁸ Исте године, 6. септембра, наређује поменути руководиоцима средњих школа да се настава организује прије подне,²⁹ док је дан раније издао наредбу истим управама да се за свако задоцњено уписивање ученика наплати казна ("такса од 5 фиорина а. вред.");³⁰ неколико дана доцније - упућује наредбу ректору да су ученици Богословско-Учитељске школе дужни да држе "духовне проповиједи",³¹ а 17. IX 1890. интервенише код ректора Богословско-Учитељске школе да се у наставни програм умјесто старогрчког уведе новогрчки језик, те да наставник дотичног предмета (др К. Теодоридес) отпочне читање новозавјетних књига - св. Писма и литургије на том језику.³² Почетком 1891. године шаље министар Павловић упутство ректору Богословско-Учитељске школе и директору Гимназије, у којему им скреће пажњу да наставника на часу не смије нико прекидати, осим ако је у питању *regiculum in mora* ("само на заповијест Њ. В. Књаза дужан је сваки наставник одазвати се с мјеста и час прекинути, уз пријаву своје старешини").³³ Занимљиво је, напокон, истаћи да је у недостатку појединих одредаба у законској регулативи за Богословско-Учитељску школу, министар упућивао на коришћење Закона о устројству гимназија.³⁴

На крају ваља подсјетити да је у вријеме министровања војводе Сима Поповића донесен *Закон о уређењу њајта наставника средњих и осн(овних) школа*,³⁵ који је унеколико побољшао материјални положај просвјетних радника.

Школски простор. - Богословија је почела рад у Његошевој Биљарди. Било је то за оно вријеме, како истиче М. Костић "велико и онајбоље здање у Црној Гори. Саграђено је од камена, а покривено оло-

²⁷ Уп.: Просвјета, Цетиње, II/1890, св. XI-XII, 261-269.

²⁸ Просвјета, I/1889, св. VI, 157.

²⁹ Просвјета, I/1889, св. VIII/IX, 253-254.

³⁰ Просвјета, I/1889, св. VIII/IX, 264.

³¹ Просвјета, I/1889, св. XII, 369.

³² Просвјета, I/1889, св. IX/X, 212.

³³ Просвјета, III/1891, св. I/II, 1.

³⁴ На јесен 1891. ректору Богословско-Учитељске школе послато је упозорење да се у погледу прописа за празнике и школске ферије придржава Закона о гимназијама (Просвјета, III/1891, св. III/IV, 62).

³⁵ Просвјета, VIII/1897, св. IX, I-IV.

вом. Ограђено је са четири велика зида; на сваком углу стоји по једна повисока кула. - Здање је то у среди између две повеће авлије; а у авлијама има више дрва[ећа], већином вишања". Костић додаје да је: "Комад један од задње авлије оградио ректор богосл. за своју башту". Ту је и мања једна кућица за праљу оба завода Богословије и Дјевојачког института, додаје он.

Богословија је била смјештена у већој половини доњег и горњег спрата. На првом спрату биле су три просторије намијењене за учионице, једна за библиотеку; по једна за кујну, трпезарију и магацин; затим, двије спаваоне (у једној 18, а у другој 12 ученика). Једна просторија је коришћена "за домаћу богословску цркву, у славу првог српског просветитеља св. Саве. У њој се редовно служило преко целе године и свакидан и у празнике [...]". Тројици наставника је било додијелено шест соба.³⁶ Постојећи смјештајни простор био је недовољан, па стога ректор М. Костић вели: "Сваки ће признати, да би толико простора мало било и за десет питомаца, а камоли за тридесет", додајући да "не беше ни једне собе за болницу, што би било баш преко нужно, а камо ли за друге потребе", па закључује: "Ректор богословије имао је доста муке, да се у таквом мравињаку одржи ред и чистоћа".³⁷ Остало су користили Дјевојачки институт "Царице Марије", "државна печатња и ризница" и "државна благајница". Дјевојачки институт је послје двије године пресељен у свој новосаграђени објекат. Хроничар је записао да је за све то вријеме "и у једном и у другом заводу био највећи ред, и највећа пристојност и да је моралност оба завода могла служити за узор свима европским женским и мушким заводима. Ни један богослов не беше кажњен, па ни опоменут, због и најмање непристојности према васпитаницама женске школе! Много је томе допринело црногорско честољубље, 'зор' црногорски. Црногорац држи на 'образ' и поштење, и пре ће погинути, но бацити образ под ноге", закључује ректор Богословије.³⁸ И касније Богословско-Учитељска школа остала је у Биљарди до краја независности Црне Горе.

Од септембра школске 1908/09. године Богословско-Учитељска школа је добила и намјенску зграду, саграђену испод Границе, на рубу данашњег Градског парка.

Наставно-васпитни кадар. - Према школском "Уставу" Богословија је била под покровитељством црногорског суверена Николе Првог и под "начелством" митрополита црногорско-приморског, док је њоме непосредно управљао педагошки руководилац - звани ректор, који је морао имати завршену духовну академију са степеном магистра или кандидата богословских наука. И наставници су морали имати свршену духовну академију или богословију, односно одговарајућу високу школу (факултет). Наставнике је бирао ректор, одобравао их митрополит црно-

³⁶ М. Костић је на једном мјесту у својој књизи (стр. 188) забиљежио да су често "господа учитељи морали по нужди да уступе и своје собе 'званичним' гостима, кад наиђу на Цетиње; а особито пошто је последње године напуштена и запуштена била цетињска гостионица, па људи не имаћаху где да одседну".

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem, 158-159.

горско-приморски, а њихов избор потврђивао црногорски Књаз и Господар.

Наставнике Богословско-Учитељске школе постављао је, међутим, као и остало наставно особље у другим средњим школама, министар просвјете и црквених дјела, по одобрењу Њ. В. књаза Николе Првог и на тај начин је наставник постајао "књажевски чиновник грађанског реда". При ступању на дужност сваки наставник је полагао заклетву прописану наредбом ресорног министра. Сваки наставник је био дужан да положи професорски испит. За наставника није могло бити постављено лице које је "изгубило грађанску самосталност, које се одаје неваљалом и непоштеном животу, блуду, пјанчењу, картању итд., и који су осуђени на казне, са којима је скопчан губитак грађанске части". Странци су се могли примати искључиво по одобрењу црногорског суверена под условом да за годину дана ступе у црногорско поданство.

Ректор је као организациони и просвјетно-педагошки руководиоца школе, одговарао за cjелокупни "научни и нравствени" рад у њој; био је дужан да хоспитовањем на часовима наставника обраћа главну пажњу на њихов рад и да их усмјерава ка општим циљевима образовања и васпитања школе. Због тежих престапа ученике је могао да кажњава, штавише, и затвором. Посебно је морао поклањати пажњу моралном и физичком васпитању питомаца. Био је дужан да обезбједи ред и чистоту у школи. Вршио је распоред предмета на наставнике и бринуо о благовременој заступљености наставно-васпитних предмета и њиховом редовном одржавању. - О полугодишњем успјеху и раду школе био је дужан да извјештава митрополита, а о годишњим резултатима и црногорског књаза. Уз то, изводио је наставу неколико богословских предмета.

Први ректор цетињске Богословије био је магистар Милан Костић.³⁹

Поред Милана Костића, ректора, у Богословији је био постављен: секретар, надзорник и

Милан Костић

³⁹ Уп.: Новак Р. Миљанић: *Милан Костић и његово стваралаштво*. - Библиографски вјесник, XII/1983, бр. 2, 49-57;

књижничар за рад у школској библиотеци.

Као што је истакнуто, наставнички кадар је пажљиво одабирао ректор. Био је то, по правилу, оновремени веома солидни просвјетно-педагошки кадар из Црне Горе и разних јужнословенских крајева који је хрлио у слободну Црну Гору и њену пријестоницу - Цетиње. Међу њима треба споменути: директора Богословије (према сачуваним дневницима ове школе) - архимандрита Висариона Љубишу⁴⁰ (Свети Стефан 1823 - Цетиње 1884), Спира [Шпира] Ковачевића (Херцег-Нови, 1843-1877), главног школског надзорника црногорског,⁴¹ и професора Божа Новаковића (Задар 1841 - Цетиње 1908).⁴² Занимљиво је истаћи да се В. Љубиша потписивао као директор Школе.

Године 1872. о Петровудне М. Костић је напустио Цетиње и Црну Гору, а на упражњено мјесто ректора Богословије именован је Висарион Љубиша, који је остао на тој дужности док није услиједио прекид рада ове школе због наступајућих ослободилачких ратова 1876-78. године. Из сачуваног школског протокола не види се каква је била подјела наставних предмета на поменуте наставнике.

Касније, у Богословско-Учитељској школи до 1915. године изређало се више наставника, од којих биљежимо према сачуваним дневницима рада (Биљешке успјеха "Цетињске богословије") за период 1908-1915. године, као и наставне предмете које су изводили: Лаза Ђ. Поповића (Св. писмо с херменевтиком, Литургија с црквеном археологијом, Црквенословенски језик, Канонично право, Морално богословље, Омилитика, Руски језик); Живка Драговића (Историја српска и општа, Зе-

Висарион Љубиша

⁴⁰ Уп.: Др Мирослав Лукетић: *Поменик Пашићровића I*, Петровац, 2000. О Висариону Љубиши / 98-103.

⁴¹ Уп.: *Цетињска школа 1834-1984. Споменница о прослави стогодишњице прве државне школе у Црној Гори.*, Цетиње, 1985. Марко Марковић: Шпиро Ковачевић / 81-83. Потпис: М. М.

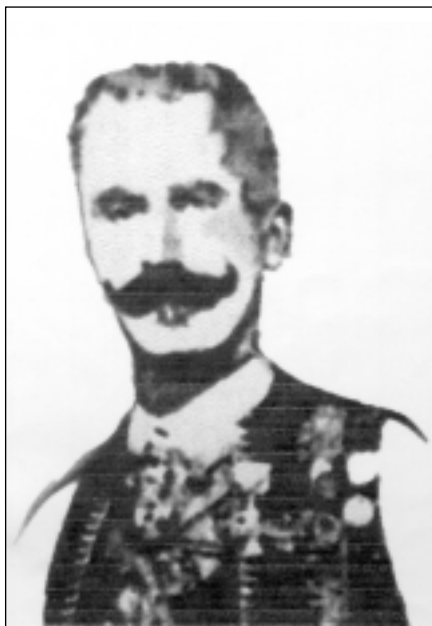
⁴² Уп.: Душан Лаушевић: *Један заслужни грађанин старога Цетиња. Неколико биљешака о професору Боју Новаковићу (1841 - 1908).*- Годишњак Цетињске гимназије, 1973, бр.5, 33-49. Са фотографијом.

мљопис српских земаља); Пера Вучковића (Руски језик, Математика, Природне науке); Пера Богдановића (Српски језик и књижевност, Црквенословенски језик, Пољска привреда); Лазара М. Бркића (Српски језик и књижевност, Њемачки језик); Николу Тујковића (Историја цркве с патристиком, Нотално пјевање и музика); Косту Костића (Историја српска и општа, Земљопис српских земаља); Владимира Нешковића (Историја српска и општа, Земљопис српских земаља); Милана Радића (Догматичко богословље с полемичким, Црквено пјевање и правило с пасхалијом, Литургија с црквеном археологијом, Св.писмо с херменевтиком, Омилитика); Владимира Ђ. Поповића (Канонично право, Познавање закона); Мирка Мијушковића (Српски језик и књижевност); Николу С. Љубишу (Догматичко с полемичким и моралним богословљем, Пастирско богословље, Апологетика); Митра Обрадовића, бившег наставника Призренске богословије (Св.писмо с херменевтиком, Историја српска и општа); Душана Ђукића (Српски језик и књижевност, Педагогија, Психологија с логиком); Милисав М. Дедовића (Пољопривреда, Црквено појање, Ручни рад); Мила Вујовића (Пољопривреда); Гавра Травња (Природне науке); Николу Р. Минића (Природне науке, Математика, Ручни рад); Михаила А. Рајнвајна (Математика); Блажа Вушковића (Математика, Цртање); Душана Јовановића (Математика); др Павла Чубровића (Педагогија, Психологија са логиком); М. Дракулића (Математика); др Николу Шкеровића (Руски језик); Милутина Татара (Пољска привреда); Ива Калуђеровића (Црквено појање); Ивана Одића (Њемачки језик); Илију Шобајића (Цртање и лијепо писање); Владимира Новосела (Цртање и лијепо писање); др Мила Иличковића (Хигијена с домаћим љекарством), Роберта Толинџера⁴³ (Нотално пјевање и музика); Уроша Јуришића, оперског пјевача из Беча (Црквено појање и правило с пасхалијом, Нотално пјевање и музика); Клеанта Теодоридеса⁴⁴ (Старо- и Новогрчки језик); Алексу Ивановића (Нотално пјевање и музика); Франтишека-Фрања Вимера (Пјевање и музика); Б. Думовића и Н. Новаковића (Ручни рад); потпоручника Б. Радовића, потпоруч. Ђура Капу и Бранка Марићевића (Гимнастика и војничке вјежбе). Поред ових, биљеже се још и имена: Божа Новаковића, Илије Беаре, Димитрија Анђуса, Вука Поповића (за ранији период); Стевана Радосављевића-Бдина, Љубомира Гломазића (Канонско право и познавање закона); Радомира-Орлинског Кривокапића (Црквено појање), др Секуле Дрљевића (Познавање закона), Мила Пламенца (замјенио др Дрљевића), Уроша Грбића, Андрије Јовановића и Илије Зорића (за каснији период), који су на краће вријеме вршили замјену појединих наставника. Већином ради се о контрактуралним или хонарарним наставницима из Велике државне гимназије на Цетињу.

Ректори су у овом временском интервалу били: Живко Драго-

⁴³ Уп.: Др Душан Ј. Маргиновић: *Роберт Толинџер (1859-1911)*. - У: ПОРТРЕТИ III, Цетиње, 1990, 7-39.

⁴⁴ Уп.: Др Душан Ј. Маргиновић: *Др Клеант Теодоридес (1865-1895)*. - У: ПОРТРЕТИ IV, Цетиње, 1991, 94-97.

Живко Драговић

Лазо Поповић

вић,⁴⁵ Лазо Поповић⁴⁶ и Перо Вучковић.⁴⁷

Наставни планови и програми.-Први "Устав" цетињске Богословије и у његовом саставу "Учени план", израдили су Михаило Рајевски, прота руског посланства у Бечу, и Милан Костић, први ректор црногорског богословског сјеменишта на Цетињу. Приликом израде ова два најглавнија школска документа, користили су кратки нацрт познатог српског педагога Николе Вукићевића, који је овај написао на молбу Рајевског. "Устав с ученим планом" послао је М. Рајевски на Цетиње, гдје су га, последије мањих интервенција Јована Сундечића, књажевог секретара, одобрили да се може примјењивати и по истоме школа организовати...

При изради "Ученог" плана за цетињску Богословију посебну тешкоћу су његови творци имали стога што су се у овај први средњошколски завод црногорски могли уписивати свршени ученици цетињске четвороразредне основне школе. Јер, поред Основне школе на Цети-

⁴⁵ Уп.: Др Ђоко Д. Пејовић: *Личноси и дјело Живка Драговића (1856- 1928)*.-Годишњак Цетињске гимназије, 1970, бр.3, 5-22. Са фотографијом.

⁴⁶ Уп.: Др Душан Ј. Мартиновић: *Лазо Ђ. Поповић (1872/1928)*. У: *ПОРТРЕТИ*, Цетиње, 1983, стр. 159-166; исти: *Професор Лазо Ђ. Поповић о Пљеваљској гимназији. Неколико његових необјављених њисама*.-Историјски записи, LXXI/1998, бр. 3/4, 157-180.

⁴⁷ Уп.: Василије Лукић: *Мјесто професора Пера Вучковића у историји црногорске просвјете и културе*.- Годишњак Цетињске гимназије, 1973, бр. 5, 5-33. Са фотографијом.

Перо Вучковић

ће предвиђене школским прописима, да обављају дужности: "што, и како ваља да раде". За случај неприхватања ректорових примједба, овај је био дужан да о томе одмах обавијести митрополита. Уколико би се разболио неки наставник, дужност ректора је била да му нађе замјену, или пак да сам замијени одсутног наставника. Ректор је и сам изводио наставу богословских предмета, а сем тога био је обавезан да редовно прати наставно-васпитни процес у школи, да што чешће посјеђује часове наставно-васпитног особља и да прониче "у начин њиховог предавања"; да их усмјерава у педагошко-методском погледу.

"Мотрећи на нравственост питомаца у семеништу", ректор је био обавезан да од њих изискује да тачно испуњавају своје дужности. Уколико нијесу извршавали своје дужности био је дужан да их "опомиње, укорава или казни затвором". Уколико су преступи били тежи, ректор је о томе информисао митрополита како би "договорно с њиме" одредили "каштигу" (казну).

Исто тако, ректору је стављено у задатак да непрестано обраћа пажњу "на остале делове семеничка благоустројства": да ли се редовно и тачно врше молитве у сјеменишту; како се поступа "са нравственим и физичким васпитањем питомаца"; да ли се држи ред и чистоћа и "да ли се што пренебрегава у домаћој и газдинској управи"?

Ректор је вршио подјелу наставних предмета на предавачки ка-

њу, која је имала ранг "главне" основне школе у Црној Гори, са шездесетак ученика, и која је дотле спремала ђаке за свештенике и учитеље, тада је у Црној Гори било још свега десетак непотпуних основних школа, и то: дворазредна у Ријечи Црнојевића и једноразредне у Добрском Селу, Његушима, Ђеклићима, Трешњеву, Предишу, Цеклину, Љуботињу и Додошима.⁴⁸

Према "Уставу", Богословија је била "научно васпитајући завод ради приготовљавања младежи црногорске и околних мјеста" за свештенички и учитељски позив. Није на одмет, поред претходних, навести најважније одредбе и најинтересантније клаузуле у интерпретацији ректора цетињске Богословије.

По природи посла, ректору су сва службена лица у сјеменишту била подређена, која су била дужна да тачно и уредно испуњавају зада-

⁴⁸ Др Душан Ј. Мартиновић: *Цетиње...*, 132.

дар, издавао "питомцима свједоџбе" и послије сваког полугодишта подносио митроплиту кратак извјештај о успјеху - о томе како су се васпитаници "учили и владали". На крају школ. године ректор је, преко митрополита, подносио опширан извјештај и црногорском Књазу.

Према првом "Уставу" и "Учевном плану" била су планирана само "4 учитеља" од којих је један био ректор, други надзорник, трећи књижничар, а четврти "тајник, који ће у семеништу отпављати све писмене потребе". Радне задатке ("круг делања") наставног персонала одређивао је ректор и пратио њихово извршавање. Он је прегледао и конспекте наставника који су били дужни да их правовремено ураде. Наставно особље је било дужно да на часовима обезбјеђују "ред и тишину" и да у случају потребе потраже помоћ ректора. На крају сваког полугодја били су обавезни да подносе ректору "рачун", тј. извјештај "о ономе што су предавали, о успесима ученика у науци и њиховом васпитању".

Сјемениште се састојало од три разреда. Наставна година ("течај предавања") је почињала 1. септембра, а завршавала се крајем јуна наредне године. Испити су одржавани два пута годишње: "пред Божић и при свршетку школске године, крајем јуна". Оцјене су биле: 1 (рђаво), 2 (слабо), 3 (добро), 4 (врло добро) и 5 (одлично). Ученик који је добијао из три наставна предмета по 2, а из осталих предмета по 3, могао је прећи у наредни разред "ако при повторном испиту" (поправном испиту) "поправи белешку два бар за два предмета". Прелазни ученик је био и онај "који добије из једног предмета по 1, а из осталих по 3". За случај да ученик "добије из половине предмета по 2, или из више предмета по 1, онда не може прећи у други разред, него остаје у истом разреду још годину дана". Ако ни друге године ученик не би успио да заврши разред "отпушта се из семеништа" с тим што о томе рјешава ректор "са учитељима" и "са сагласјем вис. митроплита".⁴⁹

Како је изгледала евиденција ученика у дневницима рада, распоред наставних предмета и њихово оцјењивање по рубрикама најљепше илуструје сљедећи табеларни преглед за школску 1888/89. годину.⁵⁰

Табела 1.

Бр. Име и презиме ученика	I разред										
	Словенски језик	Руски језик	Латински јез.	Грчки језик	Догматика	Историја цркве	Антропологија	Педагогика	Цртање	Појање	Владање
1. Вукосавосић Марко	2	3	4	4	1	3	2	3	3	4	1
2. Вукчевић Перо	2	1	3	3	1	2	2	2	3	2	1
3. Јовановић Андрија	2	1	1	2	1	1	1	1	2	2	1
4. Јовановић Јован	3	3	4	4	1	1	2	1	3	2	1
5. Лучић Косто	2	1	4	4	1	2	2	1	3	2	1
6. Поповић Лазо	3	3	4	4	1	2	2	2	2	2	1
7. Шпадијер Ђуро	2	2	2	3	2	2	1	1	3	2	1

⁴⁹ М. Костић: *op. cit.*, 192.

⁵⁰ Просвјета, II/1890, 155.

II разред		Историја књижевности	Словенски	Руски језик	Срп. историја и земљопис	Св. писмо са херменав.	Морално богословље	Омилитика теоријска	Педагогика	Психологија	Цртање	Појање	Владање
Број	Име и презиме ученика:												
1.	Бојовић Стеван	3	3	3	2	1	2	2	3	3	3	4	1
2.	Вукосавовић Јован	2	2	2	1	1	2	1	2	2	3	3	1
3.	Јовићевић Илија	2	2	3	2	1	2	2	2	2	3	3	1
4.	Калуђеровић Перо	1	2	2	1	1	1	1	2	1	3	3	1
5.	Лековић Јован	2	4	4	2	1	2	2	3	3	3	4	1
6.	Мартиновић Перо	3	3	2	2	2	2	2	3	3	4	4	1
7.	Пешић Јован	3	3	3	2	2	2	2	3	3	1	3	2
8.	Поповић Ристо	2	3	3	2	2	2	2	2	2	2	3	1

III разред		Историја књижевности	Руски језик	Срп. историја и земљопис	Црквено право	Пастирско богословље	Омилитика практична	Методика	Логика	Цртање	Појање	Владање
Број	Име и презиме ученика											
1.	Врањеш Ристо	1	2	1	1	1	1	2	2	2	1	1
2.	Врачар Радован	2	3	2	2	2	1	2	3	1	2	1
3.	Вујошевић Божо	2	4	2	2	2	1	3	3	4	2	1
4.	Ђурашковић Илија	2	3	2	2	2	2	3	2	3	4	1
5.	Јовановић Лазар	3	4	3	3	3	2	4	4	3	3	1
6.	Јоветић Јован	2	4	2	2	2	1	2	3	2	4	1
7.	Петровић Лазар	1	2	1	1	1	1	1	2	3	1	2
8.	Петровић Бошко	2	3	2	2	2	2	2	3	4	4	1
9.	Поповић Марко	4	4	4	4	3	4	4	4	4	4	2
10.	Поповић Ристо	1	2	1	1	1	1	2	2	3	3	1
11.	Татар Милутин	1	3	1	1	1	1	2	2	2	3	1

Када је ријеч о оцјењивању ученичког знања, занимљиво је истаћи да је наставницима било допуштено да оцјене биљеже и разломцима⁵¹

Ректор и наставници су плату добијали од црногорске владе, и то: ректор 1.200 форинти годишње (књаз је М. Костићу прве године повећао на 1.500 фор., а друге године - руски Св. синод одредио му и "годишњу припомоћ од 200 рубаља"); "а сваки учитељ по 200 форината у цванцикама", с тим да се плата повисује сваких пет година за 20 % (послије 25 година службовања плата се није повећавала!).

Наставници су од владе добијали станове (стан за ожењене морао је имати и кухињу!). Уз то, при доласку на Цетиње и ступању на дужност на име намјештаја добијали су: ректор 200, а учитељи "по 100 форината у цванцикама". При "отпусту учитеља од њиховог учитељског

⁵¹ Ibidem.

звања, било то по жељи владе, или по њиховом сопственом захтеву", давала им је "црногорска влада годишњу мировину" зависно од година службе (за 15 година - трећину плате; за 20 година - половину; за 25 година - двије трећине и за 30 година - читаву плату). При доласку на Цетиње и одласку из њега, наставници су добијали по 100 фор. за путне трошкове.

Ето, то би биле укратко, слободно интерпретиране, основне одредбе првог "Устава црногорског богословског сјеменишта", основаног на Цетињу 1869. године.

Што се тиче првог "Учебног плана", са неким измјенама првог ректора Богословије Милана Костића, према којему се изводила настава, садржавао је сљедеће предмете по разредима:⁵²

Табела 2.

Предмети	У разреду		
	I	II	III
1. пространи катихизис	4	—	—
2. црквена историја старога завјета	2	—	—
3. српски језик	3	3	—
4. руски језик	2	2	—
5. словенски језик	2	1	—
6. свеопшта повјесница	3	2	—
7. антропологија с физиологијом	1	—	—
8. дијететика	1	—	—
9. физика	2	—	—
10. црквено појање	5	5	5
11. морално богословље	—	3	3
12. омотика	—	2	1
13. црквена историја новог завјета	—	2	—
14. свето писмо	—	2	2
15. економија	—	2	—
16. пастирско богословље	—	—	2
17. литургија	—	—	2
18. црквено право	—	—	2
19. црквена повјесница с полемичким богословљем	—	—	2
20. учитељски метод са педагогијским упутствима (у основној школи)	—	—	I течај 3
21. рачун	—	—	II течај 6
методика (других предмета)	—	—	2
опширни земљопис свих пет части свијета	—	—	4
кратка историја свеопште (француске, њемачке, енглеске) књижевности	—	—	1
војне вјежбе (с острагушама)	—	—	2
	25	24	37

⁵² Др Ђоко Д. Пејовић: *op. cit.*, 118.

Као што се из претходног табеларног прегледа види, у I разреду је било заступљено десет наставних предмета са 25 часова седмично, од којих свјетовних 6, са 12 часова и црквених 4, са 13 часова; у II разреду било је такође десет предмета са 24 часа недјељно, од којих свјетовних 4, са 9 часова, а црквених 6, са 15 часова, док се у III разреду учило тринаест предмета са 32 односно 35 наставних часова, од којих свјетовних 5, са 13 односно 16 часова, а црквених 8, са 19 часова. Према томе, у Богословији су се учила 22 предмета, од којих свјетовних 12, а црквених 10. Превага свјетовних предмета имала је, свакако, за циљ оспособљавање ученика и за учитељски позив. О припремама ученика за учитељску професију, поред осталог, говоре и два наставна предмета која су им предавана: Учитељски метод са педагогијским упутствима (у основној школи) и Методика наставе (књижевности, земљописа, историје и других предмета). Дакле, знатна пажња је посвећивана педагошко-методском оспособљавању ученика, а такође и општеобразовном; предложено је да се пажња поклони и природним наукама, како би учитељи били што спремнији у коришћењу учила и очигледних средстава у наставном процесу.

Богословија је континуирано радила пет школских година (1869-1976), а онда је наступила пауза у њеном раду. Обновила је рад тек почетком школске 1889/90. године и тада је, очигледно, радила по привременом наставном плану и програму: у I разреду је било десет наставних предмета (словенски, руски, грчки и латински језик, затим, догматика, историја цркве, антропологија, педагогика, цртање и појање); у II разреду је предавано једанаест предмета (историја књижевности, словенски и руски језик, српска историја и земљопис, свето писмо с херменевтиком, моралика, омилитика, педагогика, психологија, цртање и појање) и у III разреду десет наставних предмета (историја књижевности, руски језик, српска историја и земљопис, црквено право, пастирика, омилитика, методика, логика, цртање и појање).⁵³

Као што се види, у I разреду од 10 предмета била су 3 црквена, у II разреду од 11 наставних предмета 4 црквена, а у III разреду од 10 предмета такође 4 црквена. Очигледно је, дакле, да је фаворизирана свјетовна настава у циљу регрутовања учитељског кадра. У складу са циљевима реформисања Богословије и њеног трансформисања у Богословско-Учитељску школу конципиран је и разрађен нови наставни план и програм, знатно различит од претходног, који је усвојен за школску 1890/91. годину.

О новом наставном плану и програму вођена је 18. маја (по старом стилу) 1890. године расправа - савјетовање о наставном плану и школским књигама - на наставничком "збору" (наставничком вијећу) Гимназије и Богословско-Учитељске школе, које је из записника саопштено у изводу у часопису *Просвјета*.⁵⁴

Како је изгледао тај Наставни план и програм види се из следе-

⁵³ Ibidem

⁵⁴ Из записника проф(есорског) збора Гимназије и Богословско-Учитељске школе. (Саопштила се у изводу).-Просвјета, II/1890, св. VI, 119-129.

Њих података - табеларног прегледа предмета по разредима и предвиђених наставних садржаја за сваки предмет појединачно.

Наставни план је изгледао овако:⁵⁵

Табела 3.

Предмети	У разреду		
	I	II	III
1. догматика	3	2	—
2. историја хришћанске цркве	2	—	—
3. св. писмо с херменевтиком	—	2	—
4. морално богословље	—	2	—
5. основно богословље с полемичким	—	—	2
6. литургија	—	—	2
7. омилитика	—	2	1
8. пастирско богословље	—	—	2
9. канонично право	—	—	2
10. филозофска пропедевтика	—	—	2
11. методика	—	—	5
12. словенски језик	3	2	—
13. руски језик	2	2	—
14. историја руске књижевности	—	—	2
15. историја српске књижевности	—	2	2
16. педагогија	3	—	—
17. историја педагогије	—	2	—
18. антропологија	2	—	—
19. новогрчки	3	3	3
20. пољопривреда	2	2	2
21. хигијена	—	2	—
22. домаће љекарство	—	—	2
23. црквено појање и типик	5	5	5
24. нотално појање	3	3	2
25. цртање	2	2	2
26. војничко вјежбање	2	2	2
27. географија	—	—	1
	32	35	39

Од 12 наставних предмета у I разреду била су 4 богословска, у II разреду 6 (од 15) и у III разреду 7 (од 17).

Наставни програм по предметима био је како слиједи:

I разред

1. *Догматика*. Увод. О Богу и његовим својствима. О тајанству св.Тројице. Разлика лица св.Тројице. О узајамном одношају

⁵⁵ Др Ђ. Д. Пејовић: *op. cit.*, 123.

Оца, Сина и св.Духа.

Догматика др Макарија прев. М. Михаила. Недјелно 3 часа.

2. *Историја хришћанске цркве*. Одредба цркве и црквене историје. Систематично излагање цјелокупне историје хришћанске цркве у свим њеним периодима са особитим обзиром на историју српске цркве. 2 часа недјелно.
3. *Словенски језик*. Наука о гласовима, о основама. О нагласку. О титлама. Промјена именица, замјеница, придјева неодређеног и одређеног вида; степени поређења. Промјена бројева. Историја глаголских облика; подјела глагола на врсте; крњи глаголи. Све се ово учи на темељу старословенског језика, али се поглавито има у виду црквенословенски.

Чита се читанка Ст. Новаковића и Јеванђеље 3 часа недељно.

4. *Руски језик. Етимологија и Синтакса на руском језику*. Читање и писање; приповиједање прочитаног на руском језику. Уче се на памет одабране pjesме руских класика. Лакши писмени састави на руском језику сваких 14 дана. Недјелно 2 часа.
5. *Ново-грчки језик*. Лекције по граматици "Meisterschafts-System" или по граматици: "Methode Toussaint Langenscheidt", први дио читање, превођење на српски језик св. литургије. Учење на памет, ектенија. Недјелно 3 часа.
6. *Антропологија*. Облик и диоба човјечијег тијела; кости, мишићи, живци, крвни судови, плућа, кожа, желудац и цријева. Чула. Костур. Мишићи. Живци. Крвни судови. Плућа. Варење. Утицај чула на душевни рад. Глас.

Уџбеник: "Човјечије тијело" од М.Петровића. Недјелно 2 часа.

7. *Педагогија теоријска*. Теорија педагогике, или излагање основних закона и правила, којих се треба придржавати при васпитању дјецe: физичко васпитање и однос између васпитања физичког и душевног; интелектуално, естетично, наравствено и религиозно. 3 часа недјелно.
8. *Пољопривреда*. Општа и посебна наука о гајењу биљака. Повртарство. Недјелно 2 часа.
9. *Црквено појање и правило* (типик), 5 часова.
10. *Цртање*: геометријско, анатомско, орнаментално и пејзажно; снимање из природе. Метода цртања. Недјелно 2 часа.
11. *Војничко вјежбање и гимнастика*. Теорија војничког вјежбања без оружја; практично вјежбање с оружјем. Гимнастика без апарата и на апаратима. Метод. 2 часа недјелно.
12. *Ношално ијевање* недељно 3 часа.

Недјелно свега: 32 часа.

II разред

1. *Догматика*. Други дио. О васиони. О стварању васионе. О промислу и управљању. Наука о Анђелима, добрим и злим дусима. Наука о човјеку. До краја текст.

Догматика др Макарија, прев. М. Михаила. Недјељно 2 часа.

2. *Св. њисмо с херменевѣишком.* Увод: корист и постанак ове науке. О смислу св.Писма. О тајном прикривеном смислу св.Писма. О главном руководном начелу при толковању св.Писма. О средствима за разумијевање св.Писма. О преводу св.Писма и о правилима, којих се треба држати при превођењу св.Писма. 2 часа недјељно.
 3. *Морално боѣословље.* Увод. Разлика од других богословских наука. О закону Божјем. О савјести. О благодати Божјој. О вољи човјечјој. О гријеху. О вјери, надежди, љубави и молитви. Почитање Бога, светаца. Правила поступања према Богу, ближњему и самоме себи. 2 часа недјељно.
 4. *Омилијѣика.* Теорија. Увод. Корист и помоћне науке. О предмету црквеног приповиједања. Историјске науке. Моралне науке. Наука о црквеном богослужењу. О библиотеци црквених књига. О карактеру црквеног проповиједања. О гласу, језику и изговору. О манама. О покретима. О форми пастирске бесједе. О подјели проповиједи. Кратке проповиједи. О панегирику. Уз то се читају одабраније проповиједи. 2 часа недјељно.
 5. *Словенски језик.* Понавља се наука о облицима, те уз читање мало по мало упознају са словенском синтаксом, а особито истиче се оно, што је у словенској синтакси друкчије, но у српској. Синтакса словенског језика. О слагању ријечи. Употреба облика у реченици; ред ријечи. Синтакса сложених реченица. Скраћивање реченица. Читају се Дјејанија Апостолска. 2 часа недјељно.
 6. *Новоѣрчки језик.* Лекције по граматичности "Meisterschafts System" или по "Methode Toussaint-Langenscheidt", други дио. Читање, превођење на српски језик и граматично тумачење св.литургије и приповиједака новог завјета. Разговори на новогрчком језику. Учење напамет ектенија и мањих молитава. 3 часа недјељно.
 7. *Руски језик.* Историја руске књижевности до Ломоносова на руском језику. Уџбеник: Историја руске књижевности од Тимофејева; христоматија Галехова. Лакши писмени састави на руском језику. 2 часа недјељно.
 8. *Историја српске књижевности* до Доситеја. 2 часа седмично. Свака 14 дана писмена радња.
 9. *Историја ѣдаѣоѣије.* Васпитање у прехришћанском добу. Васпитање у хришћанском добу. Недјељно 2 часа.
 10. *Пољопривреда.* Воћарство, виноградарство и шумарство. 2 часа недјељно.
 11. *Хиѣијена са ѣрактѣичним љекарстѣвом.* Основни појмови. Услови човјечјег живота: ваздух, храна, земљиште, поднебље, стан, одијело. Његовање органа за дисање, храњења, мишића, коже, зуба, косе и ноката, живаца мозга и осталих чула. Његовање костију.
- Уџбеник од др Еризмана, превод од др Пачуа. Недјељно 2 часа.

12. *Појање* и правило црквено (типик). 5 часова.
13. *Цршање* као и у првом разреду. 2 часа недјељно.
14. *Војничко вјежбање* као и у првом разреду. 2 часа.
15. *Ношално појање*. 3 часа.

Свега часова седмично: 35.

III разред

1. *Основно боџословље* са полемичним. Недјељно 2 часа.
2. *Пастирско боџословље*. Увод. Подјела. Особитости свештеничког рада у цркви. Поступање свештеника према Богу, својој пастви и према самоме себи. Правила о поступању свештеника при извршавању свештеничког рада. Правила за свештеничко богослужење и пастирску дужност. 2 часа недјељно.
3. *Канонично право*. Увод. Разлика од других правних наука. Подјела права на *jus divinum* и *jus humanum*. Историјски развитак. 1, 2, 3. и 4. период. Систем црквеног права. Јерархија. Јерархијски чиновници. Добијање и губљење свештеничког чина. Брачно право. Степени сродства.
По лекцијама професора Московског универзитета Павлова. 2 часа недјељно.
4. *Практична омилијика*. Ученици се вјежбају по руским и српским црквеним бесједницима у првом течају, а у другом раде самостално. 1 час недјељно.
5. *Ново-џрчки језик*. Читање, превођење на српски језик и грамаптичко тумачење св. литургије и приповједака старога завјета. Разговарање на новогрчком језику. Учење на памет ектенија, симбола вјере, молитве господње и других молитава. 3 часа недјељно.
6. *Историја руске књижевности* од Ломоносова до наших дана. Читају се руски класици. Самосталнији писмени састави сваких 14 дана. 2 часа недјељно.
7. *Историја српске књижевности* од Доситеја до наших дана. Сваких 14 дана писмена радња. 2 часа недјељно.
8. *Пољопривреда*. Сточарство. Пчеларство. Свиларство. 2 часа недјељно.
9. *Методика* општа и посебна. Основна школа: појам, задатак и важност. Главнија средства за васпитање и образовање. Школска настава: појам, задатак, начела и начин школске наставе. Школски ред. Учитель. Цјелокупно уређење. Предмети у основној школи; задатак, важност, средства и примјена сваког предмета напосе. Недјељно 5 часова.
10. *Литурџика*. Објашњење хришћанског православног Богослужења и литурџичких књига. Приступ. Историјски развитак Богослужења православне цркве. Опште припадности црквеног Богослужења. Различити видови црквеног Богослужења. Практично припремање за свештеничко дјеловање у цркви. Не-

- дјељно 2 часа
11. *Домаће љекарство*. Недјељно 2 часа.
 12. *Филозофска проједевџика* (логика и психологија). О суштини и задатку филозофије; о појму; о суђењу; о силогизму; о разним облицима доказивања; о законима мишљења. Психологија. 2 часа недјељно.
 13. *Војничко вјежбање* као у I и II разреду. 2 часа.
 14. *Црквено појање и правило* (типик). 5 часова.
 15. *Нотално појање* недјељно 2 часа.
- Свега недјељно: 36 часова.⁵⁶

*

* *

Осим наведених предмета, у трећем разреду су били заступљени још и: *Географија* и *Црпјање*. Програм ових наставних предмета је изгледао овако:

Географија српске земље. - Увод у географију Балканског полуострва. Име Балканског полуострва. - Стара грчка цивилизација. - Положај на Средоземном мору као узрок ондашњег напретка и данашње будућности. Разне историјске промјене у односу са географским положајем и конфигурацијом.

Географски положај. Положај према дужини и ширини земљиној. - Географски положај према Европи. - Границе Балканског полуострва.

Хоризонтални облик. Највиша дужина његова и 20 меридијан од Париза. - Највиша ширина. - Средишна ширина. - Коринтски мореуз. - Геометријски облик у главном.

Вертикални облик. - Унутрашњи вертикални облик и одговарање овога спољном геометријском облику.

Орографија. Централни косовски склоп и висораван. - Његов геометријски облик. - Његова дужина и ширина. - Унутрашњи огранци склопа. - Главни ланци који се од овога склопа пружају и њихов општи геолошки строј и правац. - Њихови главни споредни ланци и гране.

Хидрографија. Вододјелнице Балканског полуострва. - Три главне водопађе. - Котлине свих главних ријека. - Све остале познатије ријеке са познатим варошима.

Развијање обале. Далматинска обала и архипелаг. - Арбанашко-грчка обала са Јонским архипелагом. - Егејско море, обала и архипелаг. - Подјела архипелага. - Коринтски мореуз. - Дарданели. - Босфор. - Бијело море. - Црно море и обала.

Политика. Српске државе независне, потчињене и окупиране области српске земље. - Политичке границе. - Главни градови, вароши, варошице и познатија села у српству. - Главни градови и вароши у оста-

⁵⁶ *Наставни план и програм за Богословско-Училишљску школу у школској 1890/91. години*.-Просвјета, 1890, 269-271.

лим земљама Балканског полуострва.

Етнографија. Етнографска подјела српског народа. - Жељезнице. - Колски путеви. - Главни коњанички путеви. - Телеграф и поште. - Државна уредбе. - Независне војске.

1 час недјељно. - Картографија уз цртање.

Црџање. - Продужење геометријског цртања. Продужење анатомског, орнаменталног и пејзажног цртања. Продужење у снимању из природе. Метода цртања. - 2 часа недјељно.⁵⁷

И, напосокон, у раздобљу до краја независне Црне Горе, године 1908.- у поново отвореној Богословско-Учитељској школи, са четворогодишњим трајањем, донесен је нови наставни план и програм, по којему су били заступљени ови наставни предмети:⁵⁸

Табела 4.

Предмети	У разреду			
	I	II	III	IV
1. св. писмо с херменевтиком	2	2	—	—
2. литургија с црквеном археологијом	2	—	—	—
3. канонско право	—	3	—	—
4. историја хришћанске и српске цркве с патрологијом	—	3	—	—
5. догматика с полемичким богословљем	—	—	2	2
6. моралка	—	—	2	—
7. пастирика	—	—	—	2
8. апологетика	—	—	—	2
9. омилитика	—	—	2	1
10. педагогика (теорија наставе, дидактика, методика свих предмета у основној школи)	—	—	2	10
11. српски језик	2	2	2	—
12. руски језик	2	2	2	2
13. црквенословенски језик	5	—	—	—
14. историја српска и општа	2	2	2	2
15. географија српских земаља и Црне Горе	2	—	—	—
16. математика	—	—	—	9
17. природне науке	2	2	2	2
18. пољопривреда	—	—	—	3
19. хигијена с домаћим лијечењем	—	—	2	—
20. познавање закона (државно и друштвено уредјење)	—	—	2	—
21. црквено појање	—	—	—	13

⁵⁷ Ibid., стр. 275.

⁵⁸ Др Ђ. Д. Пејовић: *op. cit.*, 124.

22. нотно појање				8
23. цртање и краснопис	2	2	2	—
24. гимнастика с војним вјежбама	1	1	1	—
25. ручни рад	2	2	2	41

По овом наставном плану и програму, очито је доминирала тежња оспособљавању учитеља, каква је тенденција била много израженија него у ранијим плановима и програмима, у којима је акценат дават на вјерско образовање и васпитање.

Када је ријеч о наставним плановима и програмима, не смије се пропустити а да се не потенцирају двије карактеристичне и занимљиве појединости: прва је, да су се ученици спремали и за одбрану отаџбине, па је у наставни план била уведена и "Војничка обука" у оквиру које су вјежбали у руковању оружјем; друга је да су ђацима давата нужна пољопривредна знања и искуства, па је "Економија" била обавезни наставни предмет.

Уџбеници. - Да би колико-толико олакшали учење својим васпитаницима који су били веома оптерећени бројним предметима и наставним градивом (преко 20 наставних предмета), наставници су првих година рада Богословије ученицима диктирали лекције, потом су за ученике писали, преводили (поглавито руске уџбеника), или пак набављали приручнике превасходно руске и српске продукције.

Да би се олакшао рад ученицима, ректор Костић је написао: "Уџбеник руског језика", "Нравствено богословље" и "Учитељски метод са педагогијским нужним упутствима", а Шпиро Ковачевић "Земљопис, по изводу из земљописа Зечевићевог" и "Кратку општу историју, по Струвеу". У вези с набавком књига, М. Костић биљежи на једном мјесту у својој књизи - првој историји црногорског школства, да је он лично набавио "за учитеље" помоћне књиге, и то: "дра Натошевића велико упутство за предавање букварских наука, 'Повести старога и новог завета са сликама' (печатано у Бечу), 'Библијске приповести Ст. и Н. завета' од Ђуре Даничића; 'Примери добродетељи' од Н. Вукићевића, 'Толковање црквеног певања и тумачење црквених обреда' такође од Н. Вукићевића, 'Метод рачуна на памет' и 'Метод рачуна са цифрама', 'Књига упражненија у рачуну за сеоске школе' (печ. у Бечу); 'Земљопис, превео Гавриловић'; 'Превод недељних и празничних евангелија и апостола еписк. Платона'; 'Кратка српска историја', печатана на Цетињу (1868. и 1872 - примј. Д. М), друга језикословна читанка, четврта читанка за основне школе и још неке друге".⁵⁹

Па, ипак, због недостатка одговарајућих уџбеника и приручника тешкоће су биле велике. Све више је постојала императивна потреба да се приреде домаћи уџбеници, што у почетку рада Богословије није било могуће. То ће се, дакако, десити у задњој деценији прошлог вијека када ће се домицилни аутори ангажовати да пишу уџбенике за Богословско-Учитељску школу.

⁵⁹ М. Костић: *op. cit.*, 62.

У једној својој наредби (бр. 397 од 10. августа 1890) ректору Богословско-Учитељске школе министар Јован Павловић истиче да у црногорским средњим школама влада оскудица у добрим и "подесним" уџбеницима, као и да су постојећи код многих предмета мале употребљивости, јер су "скроз кројени по калупу њемачком, који није за нас, нити за особине наше, нити за дух наставе и васпитања, који ваља да влада у нашим школама" - констатује министар Павловић, па апелује на наставнике "који у себи довољно снаге осјећају, да се подухвате израђивања школских уџбеника за наше школе", с тим што ће рукописе "откупити и наградити Министарство просвјете и црквених дјела". На апел Павловићев, по свему судећи, одазвало се више⁶⁰ просвјетника, о чему свједоче и уџбеници који су се крајем минулог XIX и на почетку XX вијека, по одобрењу Школске комисије, појавили на свјетлост дана. Ево тих уџбеника и приручника за Богословско-Учитељску школу и свештенике:

1. *Мало црквено ѿјеније*, Беч, 1875 (тираж 2.000);
2. *Часловац*, Беч, 1875 (тираж 2.000);
3. *Прељлед основног боџословља* / превод с руског Живко Драговић, по дјелу архим. Августина, Цетиње, 1897, стр.95;
4. Јово Љепава: *Теорија књижевности (стилистика, реторика, ѿеитика)*. За своје ученице Дјевојачког Царице Марије института на Цетињу, ученике Гимназије и Богословско-Учитељске школе по рускијем и домаћим изворима саставио -, Цетиње, 1896, стр.169;
5. Јово Љепава: *Лекције из историје српске књижевности* по Новаковићу, Пипину и својим биљешкама за своје ученике и ученице саставио -, Цетиње, 1896, 116 стр. (тираж 220);
6. Лазар Перовић: *Лекције из ѿправославно-хришћанског доџмајичког боџословља*. По рускијем богословима за своје ученике Богословско-Учитељске школе саставио-, Цетиње, 1898, стр.153; (на насловној страници стоји 1897!);
7. Лазар Перовић: *Лекције из ѿправославно-хришћанског боџословља*. По рускијем богословима за своје ученике Богословско-Учитељске школе саставио -, Цетиње, 1898, стр.153;
8. Лазо Поповић: *Омилијика или уѿу(ѿ)сѿиво у црквеном бесједнишѿву*. За своје ученике Богословско - Учитељске школе по Ј.Амфиатову и Н.Фаворову саставио-, Цетиње, 1889, стр.127;
9. К.Јелници: *Историја ѿедаџоџије* / с руског превео и допунио Живко Драговић, Цетиње, 1889, стр.219;
10. Митрофан Бан: *Крајки црквени устѿав* за свештенике и ученике Богословско - Учитељске школе по Михаиловском и Николајевићу, Цетиње, 1901, стр.183.⁶¹

Наставна средства и школска библиотека. - Од почетка рада Богословије, поред уџбеничке литературе, поклањала се пажња наставним

⁶⁰ Просвјета, II/1890, св. VII/VIII, 148-149.

⁶¹ Уп.: Душан Маргиновић - Марко Марковић: *Црногорски уџбеници 1836-1981*. Историјски преглед са библиографијом, Титоград, 1982, 201.

средствима и набавци белетристике и других књига за школску књижницу. Школа је посједовала разна учила и географске карте; поред разних мапа имала је и Сидове велике мапе "свих пет части света", затим један велики глобус (све су то били поклони из Русије). Више "физикалних апарата" набављени су "тек о факацији 1871/2. школске године".⁶²

Школска учила, географске мапе, музички инструменти, прибор и материјал за цртање редовно су набављани.

Школска књижница је, према подацима М.Костића, почетком седме деценије XIX вијека имала између 600 и 800 књига. Књаз Никола Први даровао је "библиотеци богословској сву своју библиотеку руских и немачких књига". Било је и других дародаваца који су поклањали библиотеци књиге (поједини Которани, Омладина српска и др.). Књижни фонд је попуњаван и куповином. Тако је, на примјер, купљена од једног Тршћанина читав једна "мала књижница". У школској библиотеци су постојала "готово сва знаменитија српска дела, која су излазила прошлог - и до 1848. године овог столећа. Та је збирка веома корисна била по учитеља, кад је предавао историју српске књижевности. Тада је могао у оригиналима упознати ученике са најстаријим радом и са развићем српске књижевности од друге половине 18. и од прве половине 19. века".⁶³ Занимљиво је да је Софија Пасковић, из Новог Сада, 1872. године претплатила цетињске богословце на 25 егземплара књиге *Борба народа америчког за слободу и независност*, од К.Тома (превео са чешког на српски језик Васо Пелагић).

Дуго је библиотека Богословско-Учитељске школе кубурила са смјештајним простором. Стога се с јесени 1910. године (25. октобра) обраћа управа Школе Министарству просвјете да додијели "једну собу за библиотеку и читаоницу ученицима ове школе, као и да асигнује 200-250 перпера на уређење истог". Министарство је ускоро, 16. новембра исте године одговорило Школи "да може једну од празних соба у Биљарди" употребити за ђачку библиотеку, а "За бијељење (кречење!), набавку листова и другог одобрава 200 перпера". Из школске документације сазнајемо да се Школа 20. новембра 1910. претплатила на девет листова, и то: на *Глас Црногорца*, *Летопис Мајице српске*, *Српски књижевни гласник*, *Дело*, *Просвјетни гласник*, *Бранково коло*, *Училић*, *Наставни вјесник*, *Мајицу Хрвајску*, док је бесплатно добијала руски часопис *Свей*. Према подацима регистрованим у "Дневнику уруцбина Књ. Цр. Богословско-Учитељске школе" школска библиотека је посједовала свега 49 књига, што ће рећи да је била уништена у вријеме паузирања Школе до поновног обнављања 1908/09. године. Љетописац, међутим, биљежи да је библиотека ове школе 13/26. јуна 1911. имала 800 свезака и лијепо уређену читаоницу.

Од осталих "учила" М. Костић спомиње и једну умјетничку слику св. Саве од живописца Аклександра Мародића, на којој је умјетник

⁶² М. Костић: *op. cit.*, 226.

⁶³ *Ibidem*.

насликао и много деце црногорске, где чекају светитељска благослова", затим, митрополита Илариона Рогановића, књаза Николу и књагињу Милену, с осталим Црногорцима. На средини доље су били насликани: глобус, руске рачунаљке и разне књиге, које приносе дјеца светитељу на благослов, а међу њима и "буквар црногорски" као симбол описмењавања и просвјешћавања народа.⁶⁴

Вјежбаоница. - Деветог марта 1890. донесена је одлука да се, ради практичног вјежбања ученика Богословско-Учитељске школе у методици, оснује вјежбаница при Цетињској основној школи. Требало је превасходно ученике завршног разреда обучити педагошко-методском поступку за рад у учионици. Наредбом министра просвјете регулисана су сва релевантна питања око организације вјежбаонице. У поменутој школи ученици су могли да хоспитују на часовима у свим разредима и без присуства наставника методике, с тим да повремено држе предавања. У почетку је било доста сметњи и неразумијевања, да би доцније од 1896. године сви проблеми били ријешени и у присуству наставника методике приправници за учитеље нијесу реметили наставно-васпитни процес, како је то раније бивало, већ су доприносили унапређењу наставе основне школе.

* * *

Закључујући овај рад о Богословији и Богословско-Учитељској школи на Цетињу, као првој средњој стручној школи у слободном дијелу Црне Горе, треба нагласити да је она имала не само национални већ и шири јужнословенски значај; у њој се стварала најстарија интелигенција Црне Горе школована на домаћем тлу, од које се с разлогом много очекивало у сваком погледу. Сем домаћих, школовали су се свештенички и учитељски кадрови и из других јужнословенских крајева.

Одиста, ова школа је, заједно са исте године основаним Дјевојачким институтом "Царице Марије" на Цетињу и доцније основаном Цетињском гимназијом (1880), одиграла изузетно важну улогу у просвјетно-културном препороду Црне Горе.

У току свога активног дјеловања у другој половини минулог и на почетку овог вијека, Богословско-Учитељска школа извела је 22 генерације матураната и одиграла пионирску просвјетну и културну улогу у животу црногорске престонице - Цетиња, и Црне Горе у цјелини.

"Изузевши више војне чиновнике, с овом школом постајали су сви функционери у Црној Гори, почевши од учитеља и свештеника, па до великосудија, државних саветника и министара". Из редова њених ученика стасало је неколико запажених дипломата, генерала, научника, просвјетника и културних посленика Црне Горе, што се најбоље види из непотпуног "Списка ученика Богословије и Богословско-Учитељске школе", датог у прилогу овог рада!

Треба имати у виду и васпитно-патриотску улогу ове школе: одгајала је ученике у духу родољубља; њени ученици су и као ђаци и доц-

⁶⁴ Ibid.

није као свештеници били активни учесници ослободилачких ратова - од обичних редова и барјактара, до официра Црногорске војске, што представља јединствен примјер у историји ратовања. У вријеме ослободилачког рата 1876-1878. године, према ријечима историчара Марка Драговића, "многи богословци су се показали као отлични јунаци, а неки су и главу своју на бојно поље оставили, по војничкој потреби".⁶⁵ Колико ли је тек свештеника изашлих из ове школе своје тијело на бојиштима за одбрану отаџбине оставило? На жалост, ни броја им се не зна! Ипак, наука је дужна да то утврди.

И, на крају, завршавајући овај рад, указујемо на потребу да се о богословијама цетињским уради једна пристојна, научно заснована монографија - јер оне то, без сумње, заслужују - с обзиром на своју улогу и значај за просвјетивање црногорског народа.

СПИСАК УЧЕНИКА ЦЕТИЊСКЕ БОГОСЛОВИЈЕ ОД 1869. ДО 1876. ГОДИНЕ

Генерација 1869-1872. године

Бакић Митар (Васојевићи, 15 год. старости)
 Николић Јован (Озринићи, 20 година)
 Перазић Јован (Црмница, 15 година)
 Драговић Марко (Озринићи, 16 година)
 Бакић Јеврем (Васојевићи, 16 година)
 Радомановић Петар (Ријечка нахија, 17 година)
 Вукотић Крсто (Озринићи, 18 година)
 Ораовац Томо (Кучи, 16 година)
 Поповић Вуко (Љешанска нахија, 20 година)
 Пејовић Мило (Љешанска нахија, 20 година)
 Кнежевић Митар (Шаранци, 18 година)
 Јовановић Никола (Црмница, 17 година)
 Поповић Митар (Васојевићи, 18 година)
 Петровић Филип (Његуши, 14 година)
 Милошевић Тодор (послије првог течаја напустио)
 Самарџић Стеван (Кривошије, 21 година)
 Перовић поп Зеко (Цеклин 29, година; послје II течаја напустио)

⁶⁵ Марко Драговић: *Богословија цетињска*. - Глас Црногорца, XXIV/1895, бр. 53, 30. XII, 3; исти: *Четиридесетогодишњица Богословско-Училијске школе и Дјевојачког института*. - Глас Црногорца, XXXVIII/1909, бр. 35, 17. VIII, 2-3.

Генерација 1870-1873. године

Гвозденовић Анто (Теклићи; изостао у III разреду)
Вукичевић Васо (Пјешивци)
Пејовић Лука (Цеклин)
Јовановић Крсто (Бјелице)
Николић Јагош (Бјелопавлићи)
Вукићевић Јован (Љешанска нахија),
Радуловић Јован (Комани)
Михаљевић Никола (Црмница; изостао у III разреду)
Томовић Новак (Цуци, поново уписан у генерацији 1871-1874)
Пекић Михаил (Црмница)

Генерација 1871-1874. године

Велимировић Радоје (Загарач)
Драговић Живко (Озринићи)
Гојнић Јован (Црмница)
Лопичић Лука (Цеклин)
Магут Лука (Пераст)
Маркишић Крцун (Грађани)
Мартиновић Шћепан (Бајице)
Мирковић Вукале (Пипери)
Михајловић Недо (Пипери)
Миланић Ђорђе (Вражегрмци)
Рајковић Павић (Косијери)
СТИЈЕПОВИЋ СТИЈЕПО (Ријечка нахија)
Томановић Новак (Цуци).

Генерација 1874-75 године

Бошковић Јован (Орја Лука)
Божовић Стеван (СТИЈЕНА)
Вујадиновић Симо (Вражегрмци)
Вуксановић Вуко (Кучи)
Вучковић Мило (Љуботињ)
Зец Марко (Побори)
Лековић Марко (Годиње)
Никовић Обрен (Дробњаци)
Поповић Митар (Брскут)
Протић Михајло (Пљевља)
Рајчевић Никола (Дубрава)
Филиповић Радован (Чево)
(II разред 1873/74. завршили у манастиру Острогу, а III разред су похађали и завршили на Цетињу)

Генерација 1873-1876. године

Абрамовић Андрија (Ораовац)
Брацановић Бајо (Стијена)
Бурић Саво (Загреда)
Вучинић Никола (Рогами)
Јовићевић Мило (Ријека Црнојевића)
Кешел Кићун (Грахово)
Краљевић Мило (Сотонићи)
Лазаревић Драго (Ораховац)
Лазовић Јован (Убли, Кучи)
Поповић Бошко (Загарач, изостао 1874/75. у II разреду)
Поповић Марко (Слатина)
Поповић Срђан (Слатина)
Пекић Милун (Дробњац)
Пејовић Нико (Ријека Црнојевића)
Пејовић Ђуро (Његуши)
Радовић Мијаил (Морача)
Симић Новица (Ровци).

Генерација 1874-1876. године

Балтић Лазар (Колашин)
Бјелица Сава (Лимљани)
Божовић Лазар (Пипери)
Бољевић Перо (Бјелопавлићи)
Бурић Крсто (Загреда)
Вујановић Јован (Цеклин)
Вукмировић Станко (Цеклин)
Вукосавовић Саво (Сотонићи)
Вукотић Васо (Маине)
Вукотић Јакоб (Чево)
Вукчевић Јован (Дражевина)
Дамјановић Јован (Пожар)
Дапчевић Никола (Љуботињ)
Дрецуновић Никола (Љуботињ)
Ивановић Митар (Доњи крај, Цетиње)
Јовачевић Јован (Брчели)
Клисић Ђуро (Лимљани)
Копривица Шпиро (Мостар)
Костић Милан (Цеклин)
Кузмановић Ђуро (Љешев Стуб)
Марушић Милован (Добојевићи)
Мијановић Петар (Трњине, Цуце)
Мијушковић Мијушко (Повија)
Пекић Митар (Дробњац)
Перовић Новица (Доња Морача)

Перовић Петар (Грново)
Перуновић Стојан (Дреновштица)
Поповић Новица (Петровићи)
Поповић Шпиро (Доњи Крај)
Радовић Шћепан (Горња Морача)
Радомановић Мило (Љуботињ)
Станишић Ново (Винићи)
Тичић Никола (Грбаљ)
Стругар Лука (Метеризи)
Требјешанин Јован (Малинско)
Шкеровић Лазар (Слатина)
Ђуровић Петар (Јокон), (Дупило)
Ђуровић Петар (Савон), (Зачир).

Приватно полагали први разред и уписани са наведених 38:

Јовановић Милош (Ровца)
Поповић Петар (Кастел-Нови)
Кузмановић Ђуро (Љешев Стуб)
Чаловић Никола (Подгор)
Шћепчевић Никола (Подгор).

ШКОЛСКА 1889/1890. ГОДИНА
(из "Просвјете" за 1890 св. VII/VIII, стр. 155)

I разред:

1. Вујисић Павле Милисавов (Морача)
2. Вукосавовић Марко (Сотонићи, 19 год.)
3. Вучковић Перо Ђуров (Љуботињ, 18 год.)
4. Ђуришић Михаило Симонов (Цетиње, 19 год.)
5. Јовановић Андрија Никон (Брчели, 17 год.)
6. Јовановић Јован Никон (Брчели, 18 год.)
7. Лучић Косто Митров (Рисан, 15 год.)
8. Поповић Лазо Ђуров (Цетиње, 19 год.)
9. Шпадијер Ђуро Јокон (Цетиње, 19 год.)

II разред:

1. Бојовић Стеван Аксентијевић (Васојевићи, 19 год.)
2. Вукосавовић Јован Лукин (Сотонићи, 19 год.)
3. Јовићевић Илија Станков (Метеризи, 19 год.)
4. Калуђеровић Перо Никон (Љуботињ, 20 год.)
5. Лековић Јован Стевов (Годиње, 24 год.)
6. Мартиновић Перо Стевов (Бајице, 21 год.)
7. Пешић Јован Филипов (Врутак, Бјелопавлићи, 21 год.)
8. Поповић Ристо Марков (Загарач, 19 год.)

III разред:

Врањеш Ристо
Врачар Радован
Вујошевић Божо
Ђурашковић Илија
Јовановић Лазар
Јоветић Јован
Перовић Лазар
Петровић Бошко
Поповић Марко
Поповић Ристо
Татар Милутин.

ШКОЛСКА 1894/1895.ГОДИНА

- 1.Вуковић Богдан Миланов (Васојевићи, 20 год.)
- 2.Војводић Јоко Станков (Грађани, 19 год.)
- 3.Кривокапић Раде Машанов (Цуце, 19 год.)
- 4.Лопичић Стево Лукин (Цеклин, 18 год.)
- 5.Кажих Томо Николин (Градац, 19 год.)
- 6.Миличковић Лука Митров (Пипери, 24 год.)
- 7.Пејовић Филип Милов (Ораси, 19 год.)
- 8.Поповић Ђорђије Арсов (Кучи, 16 год.)
- 9.Поповић Војин Заков (Подгорица, 19 год.)
- 10.Симоновић Никола Малишин (Морача, 30 год.)
- 11.Анђелић Миранд Андријин (Поља Колашинска, 19 год.)
- 12.Вујиновић Крсто Мирков (Жупа Никшићка, 20 год.)
- 13.Добричанин Секула Радивојев (Морача, 23 год.)
- 14.Дрецун Стреван Андријин (Љуботињ, 22 год.)
- 15.Лопичић Илија (Цеклин, 18 год.)
- 16.Мајић Петар Филипов (Врањ,Зета, 18 год.)
- 17.Мрваљевић Саво Лукин (Трепча, 27 год.)
- 18.Поповић Перо Томов (Цетиње, 17 год.).

ШКОЛСКА 1895/96.ГОДИНА

- 1.Војводић Јоко Станков (Грађани, 20 год.)
- 2.Кажих Томо Николин (Градац, 22 год.)
- 3.Кривокапић Раде Машанов (Заљут, Цуце, 20 год.)
- 4.Лопичић Стево Лукин (Цеклин, 19 год.)
- 5.Миличковић Лука Митров (Пипери, 24 год.)
- 6.Пејовић Филип Милов (Ораси, 20 год.)
- 7.Поповић Војин Заков (Подгорица, 20 год.)
- 8.Поповић Ђорђе Арсов (Дољани, Кучи, 17 год.)
- 8.Симоновић Никифор Малишин (Морача, 31 год.)

ШКОЛСКА 1896/97.ГОДИНА

1. Анђелић Мираш Андријин (Поља Колашинска, 18 год.)
2. Вујиновић Крсто Мирков (Жупа Никшићка, 19 год.)
3. Добричанин Секула Радивојевић (Морача, 22 год.)
4. Дрецун Стеван Андријин (Љуботињ, 21 год.)
5. Мрваљевић Саво Лукин (Трепча, Вasoјевићи, 26 год.)
6. Поповић Перо Томов (Цетиње, 18 год.).

ШКОЛСКА 1898/99. ГОДИНА

1. Вукић Андрија Крцетов (Добрско Село, 22 год.)
2. Думовић Бошко Марков (Љешанска Нахија, 18 год.)
3. Јовановић Василије Лазаров (Марковина, 21 год.)
4. Калуђеровић Иван Шпиров (Ђеклићи, 18 год.)
5. Костић Јован Милов (Рваши, 20 год.)
6. Лопичић Милован Лукин (Цеклин, 19 год.)
7. Перовић Крсто Андријин (Голија, 19 год.)
8. Пламенац Марко Луикин (Црмница, 21 год.)
9. Поповић Михаил Матов (Неготин, 26 год.)
10. Мијушковић Илија Благодин (Пјешивци, 19 год.)
11. Радовић Милош Антонијевић (Морача, 21 год.)
12. Рацковић Никола Милошев (Љешанска Нахија, 28 год.)
13. Чејовић Захарије Илијин (Кучи, 24 год.).

ШКОЛСКА 1899/1900. ГОДИНА

1. Антонијевић Миро Митров (Скадар, 21 год.)
2. Гломазић Миро (Пива, 19 год.)
3. Вукчевић Мићо Стојанов (Љешанска Нахија, 19 год.)
4. Јакшић Гојко Јовов (Грахово, 20 год.)
5. Јовановић Никола Милошев (Ровца, 20 год.)
6. Калуђеровић Блажо (Ђеклићи, 20 год.)
7. Матлијевић Лазар Јованов (Скадар, 18 год.)
8. Николић Љубомир (без података)
9. Новаковић Нико Андријин (Угњи, 19 год.)
10. Пекић Петар (Шестани, Крајина, 20 год.)
11. Поповић Јагош Новичин (Колашин, 19 год.)
12. Поповић Томо Лукин (Брчели, 19 год.)
13. Поповић Милета Перов (Медун, 19 год.)
14. Почек Нико Илијин (Цетиње, 17 год.)
15. Симоновић Машан Лазаров (Доња Морача, 20 год.)
16. Стојановић Милета Перованов (Пипери, 19 год.)
17. Стојовић Никола (Улцињ, 20 год.)
18. Тошковић Јанко Богданов (Морача, 20 год.)

ШКОЛСКА 1900-1901.ГОДИНА

- 1.Боновић Јован Ивов (Брчели, 17 год.)
- 2.Ђурановић Ђоко (Мартинићи, 19 год.)
- 3.Кујачић Никола Стојанов (Грахово, 28 год.)
- 4.Лазаревић Милош Јованов (Доња Морача, 22 год.)
- 5.Мартиновић Никола Јованов (Врака, 20 год.)
- 6.Мијушковић Илија Филипов (Повија, 19 год.)
- 7.Михаиловић Милан Неђељков (Вражеграда, ?)
- 8.Мрдовић Милан Вулов (Цетиње, 17 год.)
- 9.Николић Љубомир (Озринићи, 19 год.)

ШКОЛСКА 1901-1902.ГОДИНА

- 1.Андрић Харалампије Глигоријев (Скадар, 18 год.)
- 2.Вујисић Мило Радов (Речине, 19 год.)
- 3.Вујисић Миљан Матов (Речине, 18 год.)
- 4.Глиговић Шпиро Вулев (Кленак,Бока, 20 год.)
- 5.Головић Мирчета Јованов (Пошћење, 19 год.)
- 6.Дапчевић Јован Николин (Љуботињ, 19 год.)
- 7.Ђукановић Симо Голубов (Никшићке Рудине, 26 год.)
- 8.Жарић Милан Милосавов (Мартинићи, 21 год.)
- 9.Јокановић Тодор (Пива, 25 год.)
- 10.Љешевић Константин Тиодоров (Пива, 19 год.)
- 11.Милановић Блажо Илијин (Липа Добрска, 20 год.)
- 12.Милошевић Пуниша Перков (Плана, 19 год.)
- 13.Мићовић Видак (Пеоце, 23 год.)
- 14.Пејановић Петар Андријин (Добрска Жупа, 20 год.)
- 15.Поповић Јован Машанов (Брчели, 18 год.)
- 16.Радовић Јован Глигоров (Црквице,Пива, 18 год.)
- 17.Поповић Живојин (Неготин, 18 год.)

ШКОЛСКА 1902/1903. ГОДИНА

- 1.Бојовић Александар Аксентијев (Васојевићи, 19 год.)
- 2.Врбица Васо Илијин (Његуши, 18 год.)
- 3.Вујачић Душан Марков (Брчели, 20 год.)
- 4.Вукчевић Марко Лукин (Корнет, 20 год.)
- 5.Дракић Василије Савов (Голубовци, 18 год.)
- 6.Ђурановић Василије Јоков (Липа Добрска, 19 год.)
- 7.Ђуришић Ђуро Илијин (Парци, 20 год.)
- 8.Иличковић Јован Томов (Брчели, 20 год.)
- 9.Јовановић Митар Марков (Брчели, 20 год.)
- 10.Мартиновић Михаил Јошов (Бајице, 18 год.)
- 11.Мартиновић Нико Митров (Бајице, 20 год.)
- 12.Мартиновић Стево (Бајице, 20 год.)
- 13.Павловић Павле Ристов (Цетиње, 18 год.)

14. Пајевић Милутин Лакићев (Цетиње, 20 год.)
 15. Поповић Душан (Подгорица, 19 год.)
 16. Беговић Блажо (без података).

ШКОЛСКА 1903/1904. ГОДИНА

1. Богдановић Саво	11. Копривица Иво
2. Бошковић Борко	12. Космајац Алекса
3. Бошковић Ђуро	13. Кривокапић Никола
4. Булатовић Лука	14. Мартиновић Симо
5. Бурић Милета	15. Милошевић Томо
6. Велимировић Милутин	16. Николић Радосав
7. Вулетић Никола	17. Поповић Мојсије
8. Дапчевић Ристо	18. Радовић Раде
9. Кликовац Алекса	19. Филиповић Нико
10. Кнежевић Јован	20. Хајдуковић Петар.

Генерација: 1908 - 1911. године

- Анђелић Милован Боћов (Васојевићи, 21. XII 1891)
 Боговић Стеван Илијин (Загарач, 19. X 1890; није се уписао у II разред)
 Булајић Миљко Стеванов (Грахово, 27. II 1890)
 Булатовић Видак Петров (Колашин, 9. IX 1890; - од јануара 1909. неоци-
 јењен)
 Васовић Миличко Заријин (Трепча, 4. V 1891)
 Вучинић Вучина Танов (Рогами, 1. VIII 1891)
 Гвозденовић Илија Јованов (Глухи До, 22. V 1889)
 Грујић Димитрије Новов (Братоножићи, 1. I 1883)
 Ђуришић Блажо Јоков (Парци, 22. XII 1891)
 Ђуришић Стојан Глигоров (Парци, 24. III 1890)
 Живановић Љубомир Милов (Бољевићи, 11. VIII 1889)
 Иванчевић Крсто Перов (Цетиње, 15. III 1889)
 Ивановић Јошко Крстов (Цетиње, 17. IX 1890)
 Ивановић Саво (отац Јокан - предсједник општине Цетиње, Колашин,
 10. XII 1892)
 Јовићевић Марко Милов (Додоши, 12. IX 1889)
 Клисић Никола Ђуров (Лимљани, 15. XI 1888)
 Ковачевић Никола Благојев (Грахово, 25. X 1890)
 Лазаревић Митар Лазаров (Леденице, Бока Которска, 16. X 1891)
 Лекић Благоје Отов (Краље, 25. III 1888)
 Лекић Урош Милутинов (Краље, 24. V 1891)
 Липовина Петар Стевов (Бјелоши, 27. VII 1890)
 Љесар Мићо Ников (Његуши, 9. X 1889)
 Марковић Никола Јованов (Буроњи, 27. XI 1891)
 Меденица Блажо Мијатов (Црквине, 20. X 1891)
 Милачић Марко Мирков (Брскут, 20 IV 1842)

Михаљевић Саво Костов (Грађани, 12. I 1888)
 Николић Петар Јагошев (Вражегрмци, 1. VIII 1890)
 Палевић Милосав Милошев (Поља Колашинска, 16. VI 1892)
 Поповић Мило Јоков (Брчели, 9. VIII 1891)
 Радојевић Радоје Јованов (Рудине, 28. VI 1892)
 Рачевић Јован Новаков (Речине, 14. XII 1891)
 Рогановић Лабуд Ђуров (Прогоновићи, 28. XII 1887)
 Стаматовић Лазар Ристов (Цетиње, 14. VI 1890)
 Станковић Јово Нешов (Лајковићи, 1. V 1888)
 Ускоковић Радован Лукин (Ново Село, 12. I 1891)
 Ђетковић Јован Петров (Бери, 24. VI 1891)
 Чупић Вукадин Ђуришин (Загарац, 8. II 1891)
 Шошкић Милорад Антов (Полимље, 20. III 1892)
 Шпадијер Јован Стевов (Цетиње, 8. V 1891)
 Петровић Јосиф (прешао је из Призрена са положена 2 рареда у 3.)
 Поповић Раде.

ШКОЛСКА 1910/11.ГОДИНА

I разред:

- 1.Беговић Радован Симов (Загарац, 1894)
- 2.Велимировић Јован Миројев (Загарац, 1890)
- 3.Вујадиновић Миладин Стеванов (Шобајићи, 1894)
- 4.Вујановић Ђуро Мрканов (Улцињ, 1891)
- 5.Вујисић Мирко Радошев (Речина, 1893)
- 6.Вукић Машан Божов (Добрско Село, 1895)
- 7.Вукчевић Ђуро Илијин (Лијешње, 1892)
- 8.Вучић Ново Радосавов (Шобајићи, 1893)
- 9.Драговић Никола Андријин (Махала, 1892)
- 10.Иванчевић Никола Шпиров (Близна, 1894)
- 11.Ивовић Душан Перов (Балабан, 1892)
- 12.Јовановић Ђуро Петров (Творило, 1894)
- 13.Мартиновић Јован Крстов (Бајице, 1891)
- 14.Машановић Марко Васов (Цетиње, 1894)
- 15.Милошевић Васо Ивов (Цетиње, 1894)
- 16.Пекић Лука Крстов (Драчевица, 1893)
- 17.Перовић Илија Петков (Бери, 1893)
- 18.Поповић Радован Илијин (Слатина, 1893)
- 19.Протић Павле Велимиров (Присоје, 1894)
- 20.Радуновић Лазар Ђуров (Прогоновићи, 1895)
- 21.Томић Радован Милосавов (Превиш, 1891)
- 22.Томовић Спасоје Радисавов (Матешево, 1893)
- 23.Фатић Тихомир Димитријев (Беране, 1893).

ШКОЛСКА 1911/1912.ГОДИНА

II разред:

1. Вујисић Блажо Радетов (Речина, 1892)
2. Икономовић Тодор (без података)
3. Кривокапић Јован Матов (Цуце, 1879).

Други курс у коме има и IV разред
1909-1910; 1910-1911; 1911-1912; 1912-1913.

I II III IV

- Брајовић Трипко Божов (Лаће, Бјелопавлићи, 9. IX 1891)
 Велашевић Јован Бошков (Даниловград, 17. V 1892)
 Велимировић Филип Лазарев (Доњи Заграч, 1. II 1893)
 Војводић Богић Спасојев (Коњухе, 13. II 1892)
 Вугделић Шћепан Мартинов (Грачаница, 15. IX 1891)
 Вујисић Блажо Радов (Речене, 6. IX 1892)
 Вујисић Јагош Вуксанов (Колашин, 12. VI 1893)
 Вујовић Душан Марков (Жупа Добрска, 12. I 1892)
 Вукотић Лазар Вуков (Чево, 26. II 1894)
 Вукчевић Алекса Јованов (Дражевина, 4. III 1890)
 Драговић Андрија Милишин (Ђурилац, 15. IX 1892)
 Дрецун Лука Ристов (Љуботињ, 10. X 1891)
 Дурковић Божо Миљанов (Брскут, 10 XII 1890)
 Ђукић Миращ Пунишин (Брскут, 20. VII 1893)
 Зачиранин Лука Ивов (Цетиње, 7. X 1892)
 Јововић Петар Гајов (Рваши, 22. VIII 1893)
 Кажичић Михаило Богданов (Жупа Градачка, 9. XII 1892)
 Капичић Митар Илијин (Угњи, 18. X 1892)
 Капичић Петар Илијин (Угњи, 14. IX 1890)
 Кривокапић Јован Матов (Цуце, 14. IX 1875)
 Мартиновић Ђуро Јовов (Бајице, 6. IV 1892)
 Поповић Милутин Ников (Доњи Крај, 1. III 1892)
 Поповић Никола Машанов (Брчели, 6. XII 1890)
 Прља Андрија Мргудов (Љуботињ, 4. V. 1893)
 Радовић Станко Живанов (Доња Морача, 25. III 1891)
 Раичевић Бошко Матанов (Парци, 5. VI 1892)
 Симовић Радован Мићунов (Горњи Заграч, 7. II 1890)
 Трипковић Новак Милићев (Колашин, 12. VI 1893)
 Церовић Богдан Михаилов (Тушина, 17. III 1887)
 Хајдуковић Тодор Јоковов (Дреново, Бугарска, 26. VIII 1892)
 Чобелић Михаило Милоњин (Јовановићи, 20 X 1892)
 Шпадијер Филип Марков (Доњи Крај, 17. X 1891)
 Икономовић Тодор Петров (Ниш, 14. I 1886. дошао из призренске Бого-
 словије у II р.)
 Ђуричковић Радован (Заграч, 7. II 1892; дошао из београдске Богосло-
 вије у III р.)

Четврти курс: 1911- 1912; 1912-1913; 1913-1914; 1914-1915.

I II III IV

Аџић Вукосав Јоков (Плужине, 14. III 1894)
 Аџић Димитрије Симов (Лисина, Никшић, 25. X 1895)
 Брајовић Јакша Секулов (Косић, 16. V 1894)
 Велашевић Ристо Богранов (Даниловград, 6. X 1894)
 Велимировић Душан Томашев (Доњи Загарач, 12. II 1894)
 Влаховић Михаило Божов (Речине, 13. IX 1893)
 Вујачић Ристо Савов (Подгор, 25. XII 1894)
 Вујошевић Богдан Костов (Гусиње, 5. III 1895)
 Вукићевић Дмитар Вукићев (Баре Краљске, 1. XII 1894)
 Вукчевић Благота Лукин (Корнет, 25. III 1894)
 Вукмировић Васо Станков (Горњи Цеклин, 14. VIII 1892)
 Вукчевић Милован Лукин (Корнет, 17. III 1892)
 Вулевић Ђукан Радисавов (Трешњево, Васојевићи, 15. III 1891)
 Детовић Зарија Петков (Близна, 14. I 1894)
 Драговић Томо Николин (Ђурилац, 20. III 1893)
 Ђукић Вучина Станојев (Лијева Ријека, 6. III 1894)
 Ђурановић Велизар Јованов (Мартинићи, 11. IV 1894)
 Ђуришић Крсто Јоков (Парци, 14. IX 1896)
 Ђуришић Радоје Михов (Парци, 20. XII 1895)
 Ђуровић Саво Токов (Даниловград, 19. I 1893)
 Јовановић Стеван Радојев (Творило, 9. IX 1895)
 Јованић Саво Видов (Косови Луг, 14. I 1893)
 Капичић Душан Стевов (Угњи, 15. X 1895)
 Кнежевић Стеван Лукин (Глухи До, 23. VI 1891)
 Лакчевић Ђорђе Мињашов (Фрутак, 21. III 1895)
 Лековић Лазо Ивов (Годиње, 17. III 1893)
 Мијатовић Перута Јаковов (Горња Морача, 9. IV 1895)
 Микетић Драгутин Аксов (Пеотац, Васојевићи, 15. X 1894)
 Милошевић Милован Миљанов (Планиница, Васојевићи, 14. IX 1894)
 Пејовић Ђуро Благодин (Комани, 25. IX 1893)
 Пејовић Милутин Видаков (Ораси, 18. I 1892)
 Пекић Милисав Лазарев (Дробњак, 1. I 1895)
 Перазић Зарија Ристов (Вуковци, 18. X 1894)
 Поповић Гавро Илијин (Шекулар, 28. II 1893)
 Поповић Павле Радосавов (Рошци, 10. IX 1891)
 Поповић Симо Ђуров (Лајковићи, 15. IV 1894)
 Радовић Божидар Нешов (Подгорица, 14. XII 1892)
 Радовић Вуксан Лукин (Мартинићи, 14. V 1894)
 Радмановић Ристо Мирков (Прогоновићи, 5. II 1895)
 Станишић Цветко Митров (Винићи, 5. II 1895)
 Томовић Вујица Крстов (Лијева Ријека, 21. V 1894)
 Шалетић Блажо Јанков (Мијакусовићи, 7. III 1895)
 Шћепановић Лазар Миљанов (Колашин, 21. V 1895)

Шћепановић Милош Глигоров (Доњи Загарач, 19. II 1894)
Томовић Спасоје Радованов (Матешево, 10. XI 1893; у II р. из Подгоричке гимназије)
Кривокапић Јован Матов (Тршњево, 1. VI 1879; из Неготина уписан у III р)
Ивановић Иво Јовов (Маине, 4. V 1896; из Препарандије у Задру)
Тичић Владимир (из Препарандије у Задру).

Пети курс 1912/1913 - 1915. школске године
(последњи курс у периоду до краја независне Краљевине Црне Горе)

Бешић Мата Стево (Стијена, 28. V 1895)
Бољевић Петка Крсто (Момишићи, 15. IX 1895)
Булатовић Марка Димитрије (Ровца, 14. I 1894)
Дајковић Пера Томо (Друшићи, 6. X 1895)
Ђукић Вукадина Ђирко (Лијева Ријека, 23. III 1894)
Ђуровић Милете Живко (Ђурилац, 1. X 1894)
Калуђеровић Драга Павле (Цетиње, 30. VI 1896)
Краљевић Милоша Марко (Друшићи, 12. II 1895)
Јокановић Сима Мирко (Трса, Пива, 13. III 1893)
Лазовић Михаила Блажо (Стравче, Кучи, 11. III 1895)
Лекић Михаила Мило (Краље, Васојевићи, 20. II 1896)
Лепосавић Рафаила Васо (Коњуси, Васојевићи, 25. III 1896)
Малишић Јакова Мирко (Главица, Бјелопавлићи, 20. I 1897)
Мандић Лазара Душан (Марковина, Чево, 15. II 1894)
Машковић Перише Милош (Плана, Колашин, 15. XII 1896)
Милачић Милетин Милија (11. I 1895)
Милић Горчина Шћепан (1. VII 1897)
Роловић Шака Иво (1. XII 1894)
Ракуш Милоње Радош (5. IV 1895)
Петровић Николе Љубомир (2. V 1896)
Поповић Савов Милош (Велика, Васојевићи, 15. V 1890)
Поповић Новице Новак (Колашин, 4. IX 1894)
Радовић Божа Јован (Колашин, 8. IV 1896)
Радосевић Радула Милета (Ријека Мушовића, Колашин, 15. IX 1897)
Рубежић Павла Пуниша (Плана, Колашин, 16. XII 1895)
Стојковић Јакова Ново (Мартинићи, Бјелопавлићи, 16. IX 1894)
Шарановић Јакова Саво (Слатина, Бјелопавлићи, 14. I 1895)
Рајковић Павла Филип (Косијери, Цетиње, 10. IX 1891)
Поповић Радосава Павле (Вражегрмци, 10. IX 1891)
Поповић Јована Михајло (Велика, Васојевићи, 13. III 1895)
Крушкић Божа Јован (Добрско Село, 15. II 1895)
Симоновић Лазара Јагош (Доња Морача, 16. VII 1894)
Поповић Шћепана Мило (Вуковци, Зета, 23. IV 1896)
Шановић Јова Саво (Гостиљ, Зета, 9. I 1896)
Вукчевић Перише Душан (Дражевина, Љешанска нахија, 14. VI 1895)
Шпадијер Марка Душан (Доњи Крај, Цетиње, 10. XII 1894)

Симовић Богдана Милентије (Братоножићи, 7. VII 1895)
 Греговић Илије Мато (Новосеље, Далмација, 9. XII 1896)
 Радовић Владимир (Дробнићи, Далмација, 28. XI 1897)
 Суђић Митра Стеван (Паштровићи, 1. VIII 1896).
 Иконовић Годор Петров (Ниш, 1886)
 Драговић Томо Микоњин (Ђурилац, 1893).

У почетку школске 1912/13. године били су уписани у I разреду још и ови ученици: Велашевић Радуле, Вујановић Никола, Минић Никола и Поповић Милош, а у току 1914/15. уписани су у III разред: Греговић Мато, Радовић Владимир и Суђић Стеван.

У току I разреда отпали су Поповић Михајло и Радошевић Милета.

Остали ученици су школске 1914/15. завршили III разред. С обзиром да је тада отпочео Први свјетски рат, Школа је обуставила рад. Статус свршених ученика III разреда је ријешен тек по завршетку рата тако што им је омогућено да сврше завршни разред и положи матурски испит.

Dušan MARTINOVIĆ, Ph.D.

*THE THEOLOGICAL (1869-1876) AND THEOLOGICAL AND
 TEACHER TRAINING SCHOOL (1887-1915) IN CETINJE*

The summary

In 1863, there was an attempt of establishing the first vocational school in the Montenegro at the time. It was a "temporary theological school" that had worked for only one year. However, it was renewed six years later, in 1869, due to the financial help obtained by the Montenegrin sovereign Nikola I in Russia from the Saint Synod /Church Council/ (8.000 rubles per year). The Theological School had officially started its work on 18th September 1869, according to the teaching plan and program designed by the first rector Milan Kostić, with the help of Mihail Rayevski, Russian priest in Vienna. The first generation contained only 10 pupils, but this number had been increasing year after year. At the beginning, it was a three-grade school, but later it lasted four years. The theological school had not worked during the Liberation wars in 1876-1878, and not even later. After an eleven years long break, it was renewed in 1887/88 as Theological and Teacher Training School, that had worked until the end of the independence of the state of Montenegro, with one shorter break (1905/5-4th September 1908).

This article in details describes the organization of those two schools, number of their pupils according to the grades (the lists are enclosed), year examination and their success, as well as the cultural and literal manifestations; then, the legislative, school space, very distinguished and highly-educated teachers are discussed; also, the article deals with the teaching plan and program that had been changing during the time and with the textbooks used and written to satisfy the needs of the Theological and Theological and Teacher Training School and its teachers. The school had enlisted the teachers and priests, that had played the

very important role in the educational and cultural life of Montenegro. It should be said that those schools had brought up pupils in the spirit of patriotism: its pupils, even later as teachers or priests, had been very active participants in all liberation wars at the end of XIX and the beginning of the XX century.

There were also, in those two schools, the pupils living outside of Montenegro, so they had not only the national but wider south Slavic character and significance.

During its existence in the second half of the XIX and the beginning of the XX century, 22 generations had graduated in the Theological and Teacher Training School and it had a very important educational and cultural role not only for Cetinje, as a capital of Montenegro, but for Montenegro in whole. Graduated pupils from this school had become, in very high percentage, the government officials in Montenegro, starting with teachers and priests, to the Supreme Court judges, state counselors and ministers. Among the ranks of its pupils, there had been some distinguished diplomats, generals, scientist, and educational and cultural workers of Montenegro.